

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут
міжнародних відносин і соціальних наук

Кафедра психології

Скрицька Дарина Юріївна

Кваліфікаційна робота

на тему: «Вплив сімейних відносин на успішність дітей
у школі»

Група ТУбц-8-22-Б₁ПС(4,0здс)

Спеціальність: 053 Психологія

Спеціалізація: -

Рівень вищої освіти: бакалавр

*Дипломна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів, текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело*

Науковий керівник

Кандидат

психологічних наук

(посада, науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

Д.Ю. Скрицька

(прізвище та ініціали)

Допущено до захисту в ЕК

Завідувач кафедри

Д.пс.н.,професор

(посада, науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

О.П. Хомчук

(прізвище та ініціали)

(підпис)

В.Б. Синякова

(прізвище та ініціали)

Київ 2026 р.

**Особистий календарний план виконання
дипломної роботи**

№ з/п	Вид роботи	Термін виконання
1.	Вибір теми. З'ясування стану вивчення проблеми в літературі. Складання бібліографії	20.10-25.10.2025
2.	Визначення актуальності проблеми, предмета та об'єкта, гіпотез та завдань дослідження	26.10-10.11.2025
3.	Складання розгорнутого плану роботи	15.11.2025
4.	Написання теоретичної частини (перший варіант)	20.11.2025
5.	Підбір методик і складання схеми дослідження	12.12.2025
6.	Проведення власне досліджень	03.01.2026
7.	Опрацювання отриманих результатів	08.01.2026
8.	Уточнення мети, завдань та обґрунтування концепції роботи	10.01-14.01.2026
9.	Підготовка тексту роботи	17.01.2026
10.	Написання вступу та висновків	25.01.2026
11.	Оформлення роботи	19.04.2026
12.	Підготовка до захисту	29.04-14.05.2026
13.	Подання роботи на рецензію	
14.	Подання роботи з відгуком наукового керівника та рецензією на кафедрі	
15.	Захист	01.06-14.06.26

АНОТАЦІЯ

Скрицька Дарина Юріївна «Вплив сімейних відносин на успішність дітей у школі» – кваліфікаційна робота на правах рукопису

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія» Дослідження проводилося на базі практики у Білоцерківській гімназії-початкової школи № 22 Білоцерківської міської ради Київської області.

У кваліфікаційній роботі досліджується успішність дітей у школі та роль сімейних відносин у її формуванні.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтувати та емпірично дослідити взаємозв'язок між характером сімейних відносин і рівнем шкільної успішності дітей.

У дослідженні були використанні теоретичні дослідження включають: аналіз і синтез наукових джерел з проблеми сімейних відносин та успішності дітей, а також порівняння, узагальнення й класифікацію підходів і теоретичних положень для систематизації наукових поглядів на досліджувану проблему.

Емпіричні методи дослідження охоплюють: методика «Стратегії сімейного виховання» (С. Степанова в модифікації І. Махоніної); тест-опитувальник задоволеності шлюбом (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко); оцінка шкільної мотивації (Н. Лусканова); спостереження та експеримент з метою виявлення особливостей сімейних відносин і їхнього впливу на успішність дітей у шкільному середовищі.

Методи математичної обробки даних представлені описовою статистикою, що використовується для кількісного аналізу отриманих результатів і виявлення загальних тенденцій досліджуваних показників.

Ключові слова: сімейні відносини, успішність дітей у школі, навчальна діяльність, школярі, сімейне виховання, шкільна мотивація, психологічні особливості, взаємозв'язок освітній процес, розвиток особистості.

ABSTRACT

Skrytska Daryna Yuriivna "The influence of family relationships on children's success in school" - qualification work in the form of a manuscript

Qualification work for the degree of "Bachelor" in the specialty 053 "Psychology" The study was conducted on the basis of practice at the Bila Tserkva Gymnasium-Primary School No. 22 of the Bila Tserkva City Council of the Kyiv region.

The qualification work examines the success of children in school and the role of family relationships in its formation.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and empirically investigate the relationship between the nature of family relationships and the level of school success of children.

The study used theoretical research, including: analysis and synthesis of scientific sources on the problem of family relationships and children's success, as well as comparison, generalization and classification of approaches and theoretical positions to systematize scientific views on the problem under study.

Empirical research methods include: the methodology "Family Education Strategies" (S. Stepanova modified by I. Makhonina); a test-questionnaire of marital satisfaction (V. Stolin, T. Romanova, G. Butenko); assessment of school motivation (N. Luskanova); observation and experiment to identify the features of family relationships and their impact on children's success in the school environment.

Methods of mathematical data processing are represented by descriptive statistics, which are used for quantitative analysis of the results obtained and identification of general trends in the indicators under study.

Keywords: family relationships, children's success in school, educational activities, schoolchildren, family education, school motivation, psychological characteristics, relationship educational process, personality development.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН НА	
УСПІШНІСТЬ ДІТЕЙ У ШКОЛІ.....	9
1.1. Особливості навчання дітей у школі.....	9
1.2. Роль сім'ї у становленні особистості школяра.....	19
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ	
СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН НА УСПІШНІСТЬ ДІТЕЙ У ШКОЛІ.....	29
2.1. Організація, методики та вибірка експериментального дослідження.....	29
2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	41
РОЗДІЛ 3 РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЕФЕКТИВНОГО ВПЛИВУ	
СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН НА УСПІШНІСТЬ ДІТЕЙ У ШКОЛІ.....	50
3.1. Психологічний тренінг для батьків.....	50
3.2. Розробка рекомендацій батькам щодо підвищення ефективності виховного впливу.....	63
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Актуальність дослідження впливу сімейних відносин на успішність дітей у школі зумовлена тим, що сім'я є першим і найважливішим соціальним середовищем розвитку дитини, у якому формуються базові цінності, установки, емоційна стабільність та ставлення до навчальної діяльності. Саме характер взаємин між батьками й дитиною, рівень емоційної підтримки, довіри та взаєморозуміння значною мірою визначають готовність школяра до навчання, його мотивацію, самооцінку та здатність долати навчальні труднощі.

У сучасних умовах зростає кількість сімей, які стикаються з соціально-економічними труднощами, стресами, перевантаженістю батьків роботою, а також змінами традиційних моделей сімейного виховання. Такі чинники можуть негативно впливати на психологічний стан дитини, викликати підвищену тривожність, зниження концентрації уваги та навчальної мотивації, що безпосередньо відображається на її шкільній успішності та адаптації до освітнього середовища.

Особливої ваги проблема набуває в умовах суспільних криз і нестабільності, коли діти потребують посиленої підтримки з боку сім'ї як джерела безпеки та емоційної рівноваги. Неефективні стилі сімейного виховання, конфліктні стосунки між батьками або емоційна відстороненість можуть стати серйозними перешкодами для гармонійного розвитку дитини та її успішної навчальної діяльності.

Важливість дослідження зазначеної проблематики також визначається необхідністю глибшого наукового осмислення взаємозв'язку між емоційним кліматом сім'ї та когнітивним розвитком дитини в шкільному віці. Сімейні відносини впливають не лише на загальний психологічний стан школяра, а й на формування пізнавальних процесів, навчальної мотивації та ставлення до успіху й невдач, що робить цю проблему актуальною в контексті сучасних психологічних і педагогічних досліджень розвитку особистості дитини.

Об'єкт дослідження – успішність дітей у школі.

Предмет дослідження – вплив особливостей сімейних відносин на успішність навчальної діяльності дітей у школі.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити взаємозв'язок між характером сімейних відносин і рівнем шкільної успішності дітей.

Мета дослідження реалізується через наступні **завдання**:

1. Обґрунтувати теоретичні основи впливу сімейних відносин на успішність дітей у школі;
2. Проаналізувати вплив сімейних відносин на успішність дітей у школі;
3. Розробити рекомендації щодо ефективного впливу сімейних відносин на успішність дітей у школі.

Методи дослідження:

— Теоретичні методи дослідження включають: аналіз і синтез наукових джерел з проблеми сімейних відносин та успішності дітей, а також порівняння, узагальнення й класифікацію підходів і теоретичних положень для систематизації наукових поглядів на досліджувану проблему.

— Емпіричні методи дослідження охоплюють: тестування, спостереження та експеримент з метою виявлення особливостей сімейних відносин і їхнього впливу на успішність дітей у шкільному середовищі.

— Методи математичної обробки даних: представлені описовою статистикою, що використовується для кількісного аналізу отриманих результатів і виявлення загальних тенденцій досліджуваних показників.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання в освітньому та психологічному супроводі дітей шкільного віку, а також у роботі з батьками з метою оптимізації сімейних відносин. Результати дослідження можуть бути використані шкільними психологами, педагогами та соціальними працівниками для кращого розуміння впливу сімейного мікроклімату на навчальну успішність дітей, а також при підготовці навчально-методичних матеріалів, проведенні консультацій, тренінгів і профілактичних заходів, спрямованих на підтримку гармонійного розвитку дитини.

Експериментальна база дослідження охоплює Білоцерківську гімназію-початкову школу № 22 Білоцерківської міської ради Київської області, на базі якої проводилася експериментальна робота. У дослідженні взяли участь 30 учнів 4-х класів (паралельних класів), а також 30 їхніх батьків – по одному з кожної родини, що забезпечило комплексний підхід до вивчення впливу сімейних відносин на успішність дітей у школі.

Структура роботи. Дослідження містить три розділи, що містять шість підрозділів, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаних джерел (50 найменувань) та 3 додатки, які розміщено на 9 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН НА УСПІШНІСТЬ ДІТЕЙ У ШКОЛІ

1.1. Особливості навчання дітей у школі

Навчання дітей у школі є складним і багатогранним процесом, що поєднує пізнавальний, емоційний та соціальний розвиток дитини. Розкриття особливостей навчання доцільно розпочати з характеристики молодшого шкільного віку, оскільки саме в цей період закладаються основи навчальної діяльності, формуються мотивація до навчання та ставлення до школи як значущого соціального середовища.

Молодший шкільний вік охоплює дітей від 6-7 до 10-11 років, які навчаються в 1-4 класах загальноосвітніх шкіл. Цей період завершує дитинство і є часом переходу до нової діяльності – навчання. Проте діти все ще активно займаються грою, що є важливою частиною їхнього життя. У цей час активно розвиваються стосунки з однолітками та дорослими, формується психіка, з'являються нові психічні новоутворення, які сприяють поглибленому пізнанню світу та самопізнанню. Завдяки цьому діти відкривають нові можливості для розвитку та самореалізації. Важливим аспектом цього віку є усвідомлення і прийняття внутрішньої позиції дитини, що свідчить про її психічну зрілість [1].

Один із найважливіших завдань освітніх установ та сім'ї – формування всебічно розвиненої особистості, яка здатна адекватно сприймати зміни в суспільному житті, проявляти активність та використовувати внутрішні резерви відповідно до зовнішніх умов. Створення сприятливих умов для розвитку дитячої психіки в період шкільного дитинства є ключовою метою сучасної освіти. Розв'язання цих питань неможливе без ґрунтовного вивчення психологічних особливостей розвитку дітей молодшого шкільного віку [2, с. 346].

Перехід дошкільника до шкільного віку є періодом формування психічних функцій. Важливим аспектом є вивчення потенціалу розвитку молодших школярів. Психофізіологічні зміни включають зміни в органах і тканинах, а також в балансі збудження та гальмування, що сприяє кращому самоконтролю, але при цьому зберігається велика енергія. Ці зміни також характеризуються обмеженою рухливістю нервових процесів, що може призвести до повільного переключення між видами діяльності, а також нечіткістю і неточністю рухів. Інтенсивний ріст м'язової маси та сили супроводжується швидкою стомлюваністю, формуванням кісткової системи з тенденцією до деформацій та нестабільністю рухів через недостатній розвиток окостеніння пальців рук. Водночас відбувається розвиток м'язів серця та мозку, а також поліпшення аналітико-синтетичної діяльності мозку. Цей період також є сенситивним для розвитку таких рухових навичок, як ходьба та біг, з високою швидкістю і координацією, але з мінімальними зусиллями [3].

Основні психологічні зміни є наступними: гра та навчання стають ведучою діяльністю; навчання впливає на мотиви поведінки; відбувається психологічна перебудова особистості. Також утворюються передумови для навчання в школі, включаючи сформовані пізнавальні інтереси, яскраву уяву, легку і міцну наглядно-образну пам'ять, розвивається словесно-логічна пам'ять, стійкість уваги, збільшення словникового запасу та поява абстрактних понять, здатність до елементарних мислительних операцій – аналізу та синтезу [4, с. 2].

У молодшому шкільному віці навчальна діяльність стає провідною і визначає систему взаємин дитини з новим соціальним середовищем. Вхідження у роль учня відбувається поступово та потребує значних зусиль, підтримки дорослих і формування перших умінь організовувати власну поведінку. Навчання в цей період спрямоване не лише на засвоєння знань, а й на розвиток інтелекту, відповідальності, самоконтролю та вміння оцінювати власні результати. Через включення в різні види діяльності дитина вчиться ставити цілі, контролювати хід роботи й аналізувати досягнуте [1].

Зміст навчання викликає у дітей природний пізнавальний інтерес, спрямований на пошук нової інформації та глибше розуміння явищ. За правильної організації освітнього процесу цей інтерес зміцнюється і стає основою для розвитку навчальної мотивації. Важливе значення має використання різноманітних форм роботи – ігрових, творчих, практичних, експериментальних, – які підтримують активність, самостійність і ініціативу школярів. Не менш цінними є заняття художнього та трудового спрямування, що сприяють розвитку уяви, дисципліни та позитивного ставлення до роботи.

У процесі навчання формуються ключові новоутворення молодшого шкільного віку: довільність психічних процесів, здатність до рефлексії, організації власної діяльності та адекватної самооцінки. Самосвідомість дитини зміцнюється завдяки досвіду взаємодії з однолітками, успіхам і труднощам у навчанні, оцінці дорослих. Спочатку мотивація до навчання часто пов'язана з ігровими потребами, однак з часом на перший план виходять пізнавальні та соціальні мотиви, орієнтовані на досягнення результату. Успішність становлення особистості в цей період залежить від підтримки вчителя, врахування індивідуальних особливостей дітей та створення умов для позитивного переживання ролі школяра [1].

Розвиток самооцінки, рівня домагань та віри у власні сили також сприяє зміцненню мотивації досягнення успіхів. Водночас, ідеали, які наслідують молодші школярі, є змінними й нерідко поверхневими. Важливо формувати основи моральних орієнтирів і соціальних цінностей для стійкого розвитку їхньої мотивації [5].

Варто зазначити, що у процесі соціального розвитку дитина активно входить у світ людських взаємин і культури, засвоюючи прийняті суспільством норми поведінки, способи спілкування, форми оцінювання та взаємодії. Цей процес включає ознайомлення з традиціями та ціннісними орієнтирами соціуму, у якому вона живе, а також поступове формування власних соціальних і комунікативних умінь. Опановування соціального досвіду відбувається завдяки

залученню до взаємодії з іншими людьми, які виступають носіями культурних зразків і правил соціальної поведінки [6, с. 177].

У психічному розвитку дитини соціальні зміни реалізуються одночасно двома шляхами: через процес соціалізації, коли дитина засвоює соціальний досвід, та через індивідуалізацію, у ході якої формується її самостійність і особистісна автономність. Як і інші сторони розвитку, соціальний прогрес відбувається у діяльності, а саме через участь у різних видах соціальної взаємодії, поведінці та спілкуванні з іншими людьми. Якість соціального розвитку визначається сукупністю чинників, серед яких важливе місце займають особливості стосунків у сім'ї, навчальному закладі, найближчому соціальному середовищі та інформаційно-культурному просторі, зокрема через книги, телепрограми, фільми й інші джерела. В основі успішного засвоєння соціальних ролей лежить досвід спілкування з однолітками й дорослими [7, с. 6].

Соціалізація розглядається як багатокomпонентний процес опанування норм і цінностей суспільства, що передбачає набуття вмінь співіснування з іншими людьми. Вона здійснюється у взаємодії та спілкуванні, де дитина навчається контролювати свої емоції та поведінку, встановлювати контакти й вибудовувати конструктивні взаємини. Особливо важливим є різновіковий досвід спілкування, адже він сприяє більш успішній адаптації в різних соціальних умовах [8]. На початку шкільного навчання соціальний розвиток дитини проявляється у процесі її включення в нове середовище – клас і школу, де формуються взаємини з учителями та однолітками. Саме в цей період відбувається адаптація до нових вимог навчальної діяльності, соціальних ролей та правила шкільної взаємодії.

Соціалізація є ключовим процесом становлення особистості молодшого школяра, оскільки саме в цей період дитина засвоює норми взаємодії, соціальну поведінку та навички співіснування в колективі. Дослідники наголошують [9], що недостатня соціалізація гальмує емоційний розвиток дитини: не формується гуманістична спрямованість, не розвиваються такі якості, як доброзичливість, емпатія, щирість, уміння розуміти почуття інших людей. Натомість можуть

закріплюватися егоцентризм, байдужість або холодність, що також негативно впливає на становлення емоційного інтелекту, який є важливим чинником успішної соціальної адаптації [10, с. 55].

Недостатність соціального досвіду також стримує інтелектуальний розвиток молодших школярів. Саме в процесі спілкування, партнерських ігор, проблемних ситуацій діти вчаться аналізувати події, аргументувати власну думку та розуміти вчинки інших. Якщо у школяра мало можливостей спілкуватися з однолітками, він не опановує уміння обговорювати події, вибудовувати власну позицію чи відстоювати її, що уповільнює як розвиток мислення, так і мовленнєві навички.

Крім того, недостатня включеність у дитяче середовище зужує ігровий досвід та рольовий репертуар дитини. У взаємодії з однолітками вона навчається виконувати різні ролі, пробувати нові моделі поведінки та реагування. Якщо ж дитина грає здебільшого з дорослими, її поведінка стає одноманітною, а в арсеналі реакцій можуть закріпитися стереотипні способи поведінки, наприклад уникання чи емоційне «завмирання» [10, с. 55].

Важливою умовою соціального розвитку є можливість спілкуватися з дітьми різного віку. Такі контакти сприяють формуванню комунікативних умінь, уміння домовлятися, враховувати інтереси групи, вирішувати конфліктні ситуації конструктивно. Обмеження кола спілкування уповільнює формування навичок соціальної взаємодії й може призвести до труднощів у встановленні позитивних стосунків з іншими дітьми.

Соціалізація також забезпечує засвоєння моральних норм і правил. Одних знань про соціально прийнятну поведінку недостатньо – дитині необхідний досвід застосування цих норм у реальних ситуаціях. За відсутності такого досвіду уповільнюється формування розуміння добра і зла та відповідальної соціальної позиції [10, с. 56].

Порушення процесу соціалізації може призвести до спотворених уявлень про дружбу, взаємодопомогу, справедливість та інші моральні цінності. У деяких випадках можливе формування асоціальної системи цінностей, тоді як

спрямованість на загальнолюдські соціально значущі цінності засвоюється значно повільніше. У таких дітей зростає ризик стійких відхилень у поведінці, агресивних чи неприйнятних способів самоствердження, що ускладнює процес подальшої соціалізації та розвитку особистості. Важливим наслідком обмеженої соціальної взаємодії є відсутність умов для формування самоконтролю та управління власною поведінкою. Дитина не засвоює моделі регуляції емоцій у взаємодії з іншими, а отже, у майбутньому їй складніше адекватно реагувати на соціальні ситуації.

Окрім цього, недостатність соціального досвіду перешкоджає формуванню адекватної самооцінки. У молодшому шкільному віці самооцінка переважно вибудовується через порівняння себе з іншими дітьми, усвідомлення своїх можливостей у межах групи. Якщо дитина позбавлена такого досвіду, вона не може оцінити власні здібності у спілкуванні, у відстоюванні позиції чи вирішенні конфліктів і не уявляє свого місця в колективі однолітків [10, с. 57].

У контексті даного питання доцільно окрему увагу приділити особливостям адаптації учнів до навчання в школі, оскільки саме адаптаційний період визначає подальше ставлення дитини до освітнього процесу та шкільного середовища.

Процес адаптації учнів до навчання в школі є багатоступінчастим і багаторівневим явищем, яке охоплює біологічні, психологічні та соціальні аспекти розвитку дитини. Адаптація до школи передбачає звикання та входження учня у нове освітнє середовище, що супроводжується змінами у поведінці, емоційній сфері, навчальній мотивації та соціальній взаємодії. Загальні аспекти проблеми адаптації досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні психологи: Г. Сел'є, Ж. Піаже, Н. Максимова, О. Скрипченко та ін. [11, с. 72].

Виділяють три основні етапи адаптації учнів до навчання. Перший етап – орієнтувальний, який характеризується бурхливою реакцією всіх систем організму на нові умови шкільного життя. У цей період, що триває близько двох-трьох тижнів, дитина витрачає значні фізичні та психічні ресурси, а іноді «бере їх у борг», що вказує на високу «ціна» психологічної та фізіологічної перебудови.

Другий етап – помітне нестійке пристосування, коли організм дитини поступово знаходить оптимальні або близькі до оптимальних способи реагування на навчальні та соціальні навантаження. На цьому рівні відбувається формування первинних навичок саморегуляції, стабілізація поведінкових реакцій та адаптаційних стратегій до шкільних вимог.

Третій етап – період відносно стійкого пристосування, під час якого дитина демонструє стабільну адаптацію до навчального процесу та соціальних взаємодій у школі. Організм учня ефективно реагує на навантаження з мінімальною витратою енергетичних та психологічних ресурсів, що сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання та шкільного середовища [12].

Процес адаптації першокласників до навчання протікає на трьох рівнях:

1. Біологічному – пов'язаний із фізіологічними змінами, витратою енергетичних ресурсів та формуванням витривалості організму;
2. Психологічному – включає розвиток уваги, пам'яті, емоційної стабільності та навчальної мотивації;
3. Соціальному – передбачає освоєння нових соціальних ролей, норм поведінки у класі та взаємодії з однолітками й педагогами [11, с. 73].

Психологічна адаптація розглядається як процес взаємодії особистості із середовищем, під час якого дитина повинна враховувати його особливості та водночас активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб і реалізацію значимих життєвих цілей. Цей процес передбачає пошук і використання адекватних способів задоволення потреб у різних сферах життя, що сприяє гармонійному розвитку особистості.

У школі критеріями успішної адаптації виступають як продуктивність навчальної діяльності, так і психологічний стан дитини, включно з емоційним самопочуттям, відсутністю внутрішнього напруження та дискомфорту. Більшість учнів адаптується до шкільних умов досить швидко, поступово приймаючи вимоги освітнього процесу та освоюючи нові соціальні ролі [11, с. 73].

Важливим фактором адаптації першокласників є зміна соціальної позиції дитини: вона перестає бути лише дошкільником і стає учнем школи, вперше беручи на себе суспільні обов'язки. Одночасно відбувається зміна провідної діяльності: з ігрової на навчальну. Діти починають «навчатися вчитися», тобто формувати відповіді, запам'ятовувати навчальний матеріал, розв'язувати задачі, контролювати свою поведінку та бути уважними на уроках.

На успішність адаптації значний вплив має соціальне оточення дитини: вчитель, клас та сім'я. Ставлення вчителя до учня визначає ефективність навчання, а позиція дитини серед однолітків і сімейні умови на початку шкільного навчання формують базу для її подальшої шкільної успішності [11, с. 73].

Сім'я виступає основним чинником розвитку дитини, ефективність якого визначається рівнем батьківської відповідальності. Важливу роль відіграють ціннісні орієнтації батьків у вихованні, їхня обізнаність із закономірностями розвитку дитини та здатність будувати стосунки з нею у форматі партнерських взаємин, що забезпечує гармонійну психологічну адаптацію школяра [13].

Також доцільно також звернути увагу на особливості організації навчального процесу молодших школярів в умовах воєнного стану.

Навчальна діяльність у сучасних умовах воєнного стану набуває значної складності, оскільки багато школярів опиняються в нових обставинах, стикаючись із численними труднощами. Серед них – новий режим життя, незнайомі люди та обстановка, відсутність звичних побутових умов, необхідність взаємодії з новими вчителями та однолітками, а іноді й перебування в інших країнах із нерозумінням місцевої мови. Діти змушені опановувати великий обсяг нової інформації, а для частини з них ще додається перебування під час тривог у укриттях та бомбосховищах, що створює додатковий психологічний тиск [14].

Особливо вразливою категорією населення під час будь-яких конфліктів є саме діти, оскільки вони зазнають серйозних соціальних та психоемоційних труднощів, пов'язаних зі зміною середовища проживання та кола спілкування.

Ці складні обставини суттєво впливають на емоційну, соціальну та особистісну сфери розвитку дитини і проявляються на різних рівнях.

На емоційному рівні діти можуть відчувати підвищену тривожність, страх, занепокоєння, невпевненість, напругу, гнів або агресію. На соціальному рівні з'являються проблеми у спілкуванні з однолітками та дорослими в школі і в сім'ї, а за кордоном – зі знайомими іноземцями. На особистісному рівні можливі зниження самооцінки, небажання вступати в контакт із оточуючими та труднощі у формуванні нових соціальних зв'язків.

Такі умови негативно позначаються на навчальній діяльності дітей, можуть спричиняти порушення психічного здоров'я, деформацію міжособистісних стосунків, розвиток невротичних станів та формування девіантних моделей поведінки. Несприятливий перебіг адаптації свідчить про перенапруження регуляторних систем організму та зниження його функціональних резервів, що часто супроводжується розвитком соматичних захворювань [14].

Адаптація молодших школярів до навчання в умовах воєнного стану потребує чіткого дотримання педагогами вимог офіційних нормативних документів та Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти. Окрім надання якісних освітніх послуг, вчителі повинні забезпечувати ефективну взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу, а також надавати психологічну підтримку дітям і їхнім батькам [15].

Особлива увага педагогів має бути приділена учням молодшого шкільного віку, які мають статус внутрішньо переміщених осіб. Дослідження показують, що адаптація дітей, які стали вимушеними переселенцями через активні бойові дії, ускладнюється стресом від війни та новим соціальним становищем. Для таких дітей важливим є включення в колектив і освітній процес без виділення як «жертви», зменшення рівня стресу та мотивація до навчання, що значною мірою залежить від роботи вчителя.

Психологічний супровід у воєнний час набуває особливого значення для всіх учасників освітнього процесу. Для створення позитивного емоційного

настрою та налаштування дітей на навчання на початку уроків доцільно проводити короткі мотиваційні «ранкові зустрічі», а також включати психологічні хвилинки під час уроків, як офлайн, так і онлайн. Такі «психологічні хвилинки» допомагають учням впоратися зі стресом, відновити почуття безпеки та емоційний комфорт, що сприяє підвищенню продуктивності навчання та стабілізації психоемоційного стану.

З огляду на те, що стрес впливає на психічні процеси учнів – погіршується пам'ять, знижується концентрація та обсяг уваги, сплутується мовлення – важливо застосовувати спеціальні методи й прийоми для активізації дітей та підтримки їхньої пізнавальної діяльності. Серед них: вправи для концентрації уваги, проблемні ситуації та інтерактивні обговорення, діяльнісні та ігрові методи навчання. Це стимулює мотивацію, пізнавальний інтерес та ефективну участь у навчальному процесі.

Особливу увагу слід приділяти онлайн-навчанню, адже учні можуть перебувати в різних умовах: укриттях, тимчасових житлах або у домах інших людей. Тому не завжди доцільно вимагати увімкнення камер чи виконання письмових завдань – іноді діти беруть участь лише як слухачі або усні учасники уроку, що також має враховуватися педагогами під час організації навчального процесу [14].

Підсумовуючи, варто зазначити, що особливості навчання дітей у школі зумовлені складним поєднанням психофізіологічних, соціальних і педагогічних чинників, що впливають на процес засвоєння знань, формування навичок і розвиток особистості учня. У молодшому шкільному віці навчання відбувається на тлі активного розвитку когнітивних, емоційних і соціальних здібностей, а також формування пізнавальної мотивації та навичок саморегуляції. Важливим аспектом є адаптація до нових соціальних ролей і шкільних вимог, що включає освоєння навчальної діяльності, взаємодію з учителем та однолітками, а також здатність справлятися з навантаженням і змінами у режимі дня. Особлива увага приділяється дітям, які перебувають у стресових умовах, зокрема внутрішньо переміщеним або тимчасово переміщеним учням, для яких організація навчання

вимагає додаткової підтримки з боку педагогів і сім'ї, застосування спеціальних методів мотивації та психологічних практик. Таким чином, ефективне навчання молодших школярів неможливе без урахування їхніх вікових, психоемоційних та соціальних особливостей, що забезпечує успішну адаптацію до шкільного середовища, підтримку психічного здоров'я та розвиток позитивного ставлення до навчальної діяльності.

1.2. Роль сім'ї у становленні особистості школяра

Першим і основним джерелом формування особистості дитини є сім'я. Саме в сімейному середовищі діти отримують перші знання про навколишній світ, опановують норми поведінки та навчаються орієнтуватися в соціальних взаємозв'язках. Водночас сім'я формує первинну систему цінностей, яка визначає подальше ставлення дитини до економічної, моральної та соціальної сторін життя.

На сучасному етапі науковці визнають, що сім'я є ключовим чинником у процесі формування особистості дитини. З огляду на це, особливої актуальності набувають питання, пов'язані з особливостями сімейних відносин, роллю батьків у становленні особистісних якостей дитини, а також у формуванні її ціннісних орієнтирів і мотиваційних установок [16, с. 256].

Витоки української сім'ї сягають глибокої давнини, ще часів раннього палеоліту. За М. Грушевським, чіткі форми сімейного союзу на українських землях формуються в індоєвропейську епоху. Осілий спосіб життя, землеробство і стабільний дохід, яким переважно займалися жінки, закріпили за матір'ю провідну роль у сім'ї. Це стало підґрунтям для формування елементів матріархальних відносин, що тривалий час зберігалися в українській родині [17, с. 13].

Жінка в традиційній українській сім'ї була не лише матір'ю та дружиною, а й берегинею сімейної моралі. З давніх-давен українки відзначалися почуттям

власної гідності. Про їхню відданість родині писали навіть іноземці. Зокрема, візантійський імператор Маврикій зазначав, що українські жінки настільки цінували шлюб, що часто сприймали смерть чоловіка як власну та добровільно позбавляли себе життя.

Сімейні відносини в Україні традиційно ґрунтувалися на визнанні рівноправності між чоловіком і жінкою. Взаємини подружжя відзначалися демократизмом, взаємоповагою та врахуванням думки обох сторін. Цікаво, що в українській традиції існував навіть звичай, коли дівчина могла сама обрати собі нареченого, свататися до нього, приносячи до хати хліб і чекаючи відповіді від батьків обранця [17, с. 13].

Проявом рівноправності у родині були також права жінки на майно – на відміну від інших народів, де повним власником був чоловік. Часто жінка могла навіть виконувати обов'язки голови сім'ї. Це пояснюється тривалою відсутністю чоловіків, які брали участь у визвольних війнах, чумацьких мандрівках чи козацьких походах. У таких умовах жінка мусила сама дбати про родину, виконувати чоловічу роботу та приймати важливі рішення.

Шлюб та створення сім'ї в українській традиції мали не лише особистий, а й громадський характер. Підбір пари відбувався за участю громадських об'єднань молоді, а громадська думка значною мірою впливала на особистий вибір. Важливе значення мала репутація родини майбутнього нареченого чи нареченої – її моральний стан цінувався навіть більше за матеріальний достаток. Шлюб зазвичай освячувався церквою, а особливе значення мала взаємна клятва вірності.

Особливу увагу українці здавна приділяли продовженню роду та його фізичному здоров'ю. Так, шлюбні стосунки всередині роду суворо заборонялися, що допомагало зберігати здоров'я нащадків. Завдяки шанобливому ставленню до традицій і здоровому консерватизму в побуті, українська родина плекала цінності гостинності, поваги до старших, любові до дітей і турботи про ближніх.

Попри те, що побут української сім'ї не був ідеальним, а подекуди призводив до непорозумінь, його організація сприяла духовному укріпленню

родини, формуванню високих моральних і духовних якостей, орієнтації людини не лише на матеріальне, а й на вічні цінності – любов, вірність, повагу і підтримку [17, с. 13].

Основними аспектами сімейних відносин, на які звертають увагу сучасні психологи й науковці, є: емоційний зв'язок між членами родини, відкритість у спілкуванні, розподіл ролей, вирішення конфліктів, взаємна підтримка, формування самооцінки та вплив сім'ї на розвиток дітей [18].

Вплив сімейних відносин на розвиток дитини є надзвичайно важливим і багатогранним процесом, що формує основу особистості та поведінки малюка. Саме в сімейному середовищі дитина отримує перший досвід спілкування, вчиться розпізнавати емоції, формує базові цінності та уявлення про світ. Емоційна атмосфера в родині – тепло, любов, підтримка або ж навпаки – конфлікти та напруженість – суттєво впливають на емоційний розвиток дитини, її здатність до саморегуляції та формування психологічної стійкості.

Стабільність і послідовність у сімейних відносинах створюють відчуття безпеки для дитини, що є необхідною умовою для розвитку довіри та впевненості у собі. Відсутність таких умов може провокувати появу страхів, тривожності та навіть проблеми з соціальною адаптацією. Навпаки, підтримка та розуміння з боку батьків допомагають дитині розвивати позитивну самооцінку та мотивацію до навчання і спілкування.

Рольові моделі, які дитина бачить у сім'ї, формують її поведінкові зразки і способи реагування на різні життєві ситуації. Якщо в родині панує атмосфера взаємоповаги і партнерства, дитина вчиться будувати здорові міжособистісні стосунки, вміє вирішувати конфлікти без агресії і з повагою до інших. Відсутність таких навичок у дитинстві може позначитися на подальших стосунках у школі, колективі та навіть у дорослому житті [19, с. 29–30].

Не менш важливим є й те, як сімейні відносини впливають на формування цінностей і світогляду дитини. Родина є першою соціальною інституцією, де малюк засвоює норми поведінки, моральні принципи, уявлення про добро і зло.

Саме в сім'ї закладаються основи культури спілкування, поваги до інших, відповідальності за власні вчинки [20].

Сім'я відіграє провідну роль у вихованні здобувача початкової освіти та є ключовою ланкою у формуванні особистості дитини молодшого шкільного віку, оскільки жоден заклад освіти не здатен повністю замінити виховання в родинному колі. Саме в сім'ї закладаються основи моральних цінностей, формується культурний та освітній рівень дитини, а також гуманістичні засади особистості, адже родина виступає першою і найважливішою «школою» міжособистісних взаємин.

Важливість сімейного виховання підкреслював М. Стельмахович, який у праці «Теорія і практика українського національного виховання» зазначав, що саме в родині відбувається формування характеру людини, її особистісних рис і національної свідомості, а основи становлення особистості закладаються з перших років життя. Науковець наголошував, що ефективна реалізація навчальних і виховних завдань початкової школи можлива лише за умови гармонійної взаємодії сім'ї та школи у вихованні молодших школярів. Водночас роль школи у навчанні й вихованні дитини також є надзвичайно значущою, а завдання вчителя полягає в узгодженні та консолідації виховних зусиль сім'ї та освітнього закладу [21, с. 144].

У сучасних умовах спостерігається тенденція до зниження виховного потенціалу сім'ї, що зумовлено різними обставинами: зайнятістю батьків на кількох роботах, трудовою міграцією за кордон або передачею батьківських функцій іншим особам – няням, родичам чи педагогам. Унаслідок цього дитина позбавляється повноцінного емоційного контакту з батьками та втрачає важливий ресурс сімейного спілкування, необхідний для її гармонійного розвитку.

Водночас не лише кількість, а й якість часу, проведеного з батьками, визначає його виховний вплив. Характер взаємин у сім'ї залежить від психологічної атмосфери, яка в ній панує. У родинях, де стосунки будуються на любові, довірі та взаємоповазі, формується сприятливе середовище, що сприяє

розвитку самостійності, впевненості в собі та доброзичливості дитини. Натомість у сім'ях, де переважає надмірний контроль, жорсткість і вимога безумовної слухняності, створюється психологічно несприятлива атмосфера, яка може призводити до формування замкнутості, безініціативності, низької самооцінки та емоційної напруженості у дитини.

Проблематика взаємин між батьками та дітьми, а також питання сімейного виховання здавна перебували в центрі уваги багатьох мислителів і педагогів, зокрема Аристотеля, Я. Коменського, В. Сухомлинського та інших [21, с. 145].

В. Сухомлинський у праці «Сто порад учителю» підкреслював виняткове значення сімейної педагогіки, наголошуючи, що виховання батьків є одним із найважливіших завдань сучасного суспільства. На його думку, без розвитку педагогічної культури батьків неможливо ефективно розв'язати жодне завдання навчання й виховання, адже саме батьківська педагогіка становить фундамент усієї педагогічної теорії та практики [22].

Важливою складовою сімейного виховання є емоційна підтримка дитини. Батьки мають плекати в ній віру у власні сили, щиро радіти її досягненням, співпереживати успіхам і бути опорою у моменти невдач. Така позиція сприяє формуванню впевненої, емоційно стійкої особистості, здатної долати труднощі та розвиватися гармонійно.

Водночас виховання дитини є складним і тривалим процесом, що потребує узгоджених дій обох батьків. В. Сухомлинський наголошував на необхідності єдності батька й матері як вихователів, підкреслюючи важливість поєднання любові та вимогливості, доброти й строгості. Саме така гармонія створює оптимальні умови для повноцінного розвитку дитини [22].

Недотримання цієї рівноваги може призвести до негативних наслідків. Надмірна поблажливість і вседозволеність часто формують егоїстичну особистість, яка не цінує працю інших і не зважає на потреби близьких. Натомість постійні заборони, докори й надмірна суворість сприяють розвитку жорстокості, замкненості та грубості, що в майбутньому важко піддається

корекції. Тому саме виважений, гармонійний підхід до виховання є запорукою здорового особистісного становлення дитини.

В. Сухомлинський також наголошував, що справжній успіх у вихованні дитини можливий лише за умови тісної та узгодженої співпраці школи й сім'ї. У своїй праці «Батьківська педагогіка» він підкреслював, що всі труднощі й проблеми шкільного виховання нерозривно пов'язані з родинним середовищем, адже саме в сім'ї закладаються їхні першопричини. На думку педагога, удосконалення системи сімейного виховання є однією з ключових соціальних проблем, від вирішення якої значною мірою залежить майбутнє суспільства [23].

Також варто зазначити, що роль сім'ї у становленні особистості школяра значною мірою визначається типом сімейних взаємин, які формуються між батьками та дитиною. Саме характер емоційного клімату в родині, стиль спілкування, міра підтримки, довіри й вимогливості впливають на розвиток самооцінки, впевненості в собі, навчальної мотивації та соціальної поведінки школяра. Гармонійні, партнерські взаємини сприяють формуванню відповідальності, самостійності та позитивного ставлення до навчання, тоді як конфліктні, авторитарні або байдужі моделі взаємодії можуть зумовлювати емоційну нестабільність, труднощі в адаптації та зниження навчальної успішності.

Згідно з класифікацією стилів сімейних взаємин, що бере початок у працях К. Левіна, виокремлюють три основні типи виховання: індиферентний (вседозволеність), авторитарний і демократичний. Саме стиль сімейного спілкування визначає рівень довіри між дитиною і батьками, а також впливає на ймовірність виникнення агресивних проявів у поведінці дитини [24, с. 7].

Індиферентний стиль виховання, як зазначають психологи, характеризується майже повною відсутністю емоційних зв'язків і взаємодії між членами сім'ї. У таких родинах спостерігається байдужість до почуттів та потреб одне одного, відсутність чітких правил чи обмежень, а основним принципом взаємодії є «роби, що хочеш». Діти, які зростають у подібному середовищі, залишаються сам на сам зі своїми проблемами, навіть коли потрібно ухвалювати

важливі рішення. Це призводить до формування почуття невпевненості у собі та нестачі емоційної підтримки. Поблажливі батьки зазвичай не вимагають від дитини відповідальності, не контролюють її поведінку і не намагаються коригувати агресивні спалахи. Унаслідок цього такі реакції стають для дитини звичними моделями поведінки. Діти, виховані в атмосфері байдужості, не схильні засвоювати соціально прийнятні норми, часто мають низький рівень самоконтролю, занижену самооцінку, імпульсивність і схильність до агресії у стресових ситуаціях.

Авторитарний стиль, навпаки, ґрунтується на жорсткому контролі та безумовному підкоренні дитини волі батьків. У таких сім'ях дитині надається мінімум прав і свобод, а будь-які прояви самостійності сприймаються як непокоря. Основними інструментами виховання стають заборони, покарання, критика та погрози. Батьки рідко виявляють емоційну підтримку або схвалення, а головним способом підтримання дисципліни є страх перед покаранням. Як наслідок, у дітей формується замкненість, недовіра до оточення, труднощі у встановленні дружніх контактів. Такі діти часто демонструють ворожість, похмурість, емоційну напруженість, підвищену тривожність і схильність до агресивних реакцій як у родині, так і в соціальному середовищі [24, с. 8].

Дослідники виокремлюють кілька різновидів авторитарних сімейних відносин, кожен із яких має власну специфіку та механізми впливу на дитину. Прихована авторитарність полягає в тому, що всі взаємини в сім'ї будуються на непрямих, але жорстко контрольованих діях. Формально авторитарний батько чи мати не здійснює тиску особисто – замість цього виховний вплив реалізується через іншого з батьків, який здається більш суворим. Таким чином створюється ілюзія рівноваги, але фактично всі рішення ухвалює один домінуючий член родини. Такий тип стосунків призводить до появи у дитини почуття страху, невпевненості та внутрішнього протесту, який нерідко набуває агресивних форм. Цей стиль вважається одним із найбільш жорстких і психологічно травмуючих для дітей.

Пряма авторитарність характеризується відкритим придушенням індивідуальності дитини. У таких сім'ях усе підпорядковане суворій дисципліні, а будь-які прояви самостійності розцінюються як непослух. Авторитарний батько або мати демонструє надмірну вимогливість, нетерпимість до помилок, прагне контролювати навіть дрібні деталі життя. У поведінці такого дорослого часто проявляються жорсткість, деспотизм, нетерпимість до іншої точки зору. Від членів родини очікується повне підкорення, що позбавляє дитину можливості розвивати ініціативність, самостійність та почуття власної гідності [25, с. 45].

Демагогічна авторитарність має іншу форму контролю – вона проявляється через словесний тиск, моралізаторство й постійні повчання. Такий батько або мати часто прикриває свою владність «благими намірами», пояснюючи суворість турботою про майбутнє дитини. У родині постійно лунають фрази на кшталт «ми виховуємо майбутню людину» чи «треба підготувати дітей до життя», але за цими словами ховається надмірний контроль і недовіра. Дитина, перебуваючи під постійним тиском моралізаторських промов, втрачає можливість діяти самостійно, помилятися та набувати власного соціального досвіду, що пригнічує розвиток її моральності й самосвідомості.

Індиферентна авторитарність вирізняється показною зовнішньою коректністю у спілкуванні, дотепністю, формальною ввічливістю та видимою демократичністю. Проте за цією оболонкою приховується байдужість, відсутність щирих емоцій і духовного зв'язку між членами сім'ї. Авторитарний батько або мати діє холодно й розраховано, маніпулюючи ситуацією під маскою доброзичливості. Такий тип виховання особливо небезпечний тим, що дитина не має очевидного приводу для протесту, але водночас відчуває емоційний вакуум і безсилля, що може призводити до внутрішньої напруги, тривожності та прихованої агресії [25, с. 46].

Дослідники підкреслюють, що надмірна суворість у сімейних взаєминах, різкий тон спілкування, часті накази, категоричність висловлювань, а також постійний контроль або, навпаки, повна байдужість з боку батьків створюють

сприятливі умови для формування агресивних рис у дітей. Така атмосфера викликає в дітей почуття тиску, невпевненості та незахищеності, що згодом може проявлятися у ворожості, дратівливості та схильності до конфліктів.

На противагу цьому, демократичний стиль сімейних взаємин сприяє гармонійному розвитку особистості дитини. Він ґрунтується на взаємоповазі, довірі, співробітництві та емоційній підтримці. Батьки, які дотримуються цього стилю, враховують потреби й інтереси дитини, надають їй можливість висловлювати власну думку та брати участь у прийнятті рішень. Виховний процес при цьому відзначається послідовністю, справедливістю і поясненням мотивів вимог. Дисципліна не нав'язується примусово, а формується через усвідомлення відповідальності. Такі батьки допомагають дитині розвивати самоконтроль, ініціативність, почуття гідності та соціальну зрілість, що знижує ймовірність проявів агресії.

Особливе значення має характер емоційного зв'язку між дитиною та її батьками. Саме рівень чуйності, підтримки та уважності до потреб дитини визначає, якими будуть її майбутні взаємини з оточенням. Якщо дитина відчуває прийняття, довіру й любов у родині, вона формує позитивну модель спілкування та вчиться конструктивно виражати свої емоції. Натомість дефіцит тепла й розуміння у дитинстві часто стає підґрунтям для розвитку агресивності, тривожності та соціальної ізоляції [25, с. 47].

Отже, сім'я є провідним соціальним середовищем, у якому закладаються основи особистісного розвитку школяра, формуються його ціннісні орієнтації, моральні норми, емоційна стабільність та ставлення до навчання. Характер сімейних взаємин, стиль виховання, рівень педагогічної культури батьків і емоційна підтримка дитини істотно впливають на її самооцінку, впевненість у власних силах та здатність до соціальної адаптації. Гармонійна взаємодія сім'ї та школи створює сприятливі умови для всебічного розвитку особистості школяра, тоді як дисгармонія у родинному середовищі може ускладнювати процес виховання й навчання. Саме тому усвідомлення батьками своєї відповідальності

та налагодження партнерських відносин зі школою є важливою передумовою успішного становлення особистості дитини.

У даному розділі було розкрито теоретичні засади впливу сімейних відносин на успішність дітей у школі. Проаналізовано особливості навчання школярів, зокрема молодшого шкільного віку, як періоду інтенсивного психічного, емоційного та соціального розвитку, що потребує врахування вікових і індивідуальних особливостей дитини. Наголошено, що ефективність навчальної діяльності значною мірою залежить від умов, у яких відбувається освітній процес, рівня адаптації учнів до школи та створення сприятливого освітнього середовища.

Особливу увагу в розділі приділено ролі сім'ї у становленні особистості школяра. Визначено, що саме сімейні взаємини, стиль виховання, емоційний клімат у родині та педагогічна культура батьків є важливими чинниками формування навчальної мотивації, самооцінки, відповідальності та соціальної поведінки дитини. Підкреслено значущість гармонійної взаємодії між батьками й дитиною, яка сприяє розвитку впевненості у власних силах та позитивного ставлення до навчання.

Узагальнення теоретичних положень дозволяє зробити висновок, що успішність школярів є результатом комплексної взаємодії шкільного та сімейного середовищ. Ефективне поєднання зусиль педагогів і батьків, засноване на партнерстві, взаєморозумінні та спільній відповідальності за розвиток дитини, створює необхідні умови для її повноцінного навчання й особистісного зростання, що є підґрунтям для подальших емпіричних досліджень.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН НА УСПІШНІСТЬ ДІТЕЙ У ШКОЛІ

2.1. Організація, методики та вибірка експериментального дослідження

Організація експериментального дослідження є одним із найважливіших етапів наукової роботи, оскільки саме від правильності її планування залежить об'єктивність і надійність отриманих результатів. У процесі підготовки експерименту дослідник визначає структуру дослідження, обирає відповідні методи та інструменти збору інформації, формулює змінні та встановлює умови проведення дослідницької роботи [26].

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблематика організації експериментальних досліджень активно розробляється сучасними вченими. У науковій праці «Основні етапи проведення експериментального дослідження» детально розглянуто структуру експерименту, яка передбачає кілька взаємопов'язаних стадій: підготовчий, попередній та основний етапи. Підготовчий етап включає аналіз теоретичних джерел і визначення дослідницької проблеми, попередній – добір методик та інструментарію, а основний передбачає безпосереднє проведення експерименту та фіксацію результатів дослідження [27].

Важливі аспекти організації наукових досліджень також висвітлено у навчальному посібнику «Організація і методика проведення наукових досліджень», де детально описано послідовність етапів наукової роботи, особливості формування методологічної бази дослідження та принципи інформаційного забезпечення наукового процесу. У праці наголошується, що ефективність експериментального дослідження значною мірою залежить від чіткої організації всіх його складових – від постановки проблеми до інтерпретації результатів і формулювання наукових висновків [28].

З метою організації експериментального дослідження впливу сімейних відносин на успішність дітей у школі було здійснено аналіз наукової та методичної літератури з проблематики організації досліджень [29–35]. На основі узагальнення наукових положень було визначено основні етапи дослідження, вони є наступними.

Перший етап – вивчення особливостей та етичних аспектів діагностики дорослих та молодших школярів.

Психодіагностування дітей молодшого шкільного віку має свої специфічні особливості, що зумовлені віковими, психічними та індивідуальними характеристиками розвитку дитини. З початком навчання у школі значно помітнішими стають відмінності між дітьми за рівнем інтелектуального розвитку, особистісними якостями, особливостями мислення та поведінки. Діти по-різному реагують на однакові інструкції, умови тестування та психодіагностичні ситуації, що необхідно враховувати під час організації дослідження. Саме тому перед застосуванням певної психодіагностичної методики важливо переконатися у її доступності, зрозумілості та відповідності віковим можливостям дітей молодшого шкільного віку. Особливо це стосується методик, що передбачають використання вербальних самооцінок, рефлексії та складних форм аналізу навколишнього середовища.

Важливою особливістю психодіагностики дітей є також те, що рівень їх психологічної готовності до навчання може суттєво відрізнятись. Дослідження свідчать, що значна частина дітей віком 6–7 років ще не повністю готова до систематичного навчання у школі, що пояснюється певною невідповідністю між фізичним та психологічним розвитком. У зв'язку з цим результати психодіагностичних методик можуть залежати не лише від інтелектуальних можливостей дитини, а й від рівня розвитку довільної уваги, пам'яті, мотивації та емоційного ставлення до завдання. Практика показує, що використання ігрових форм та цікавих завдань під час тестування значно підвищує ефективність психодіагностики та дозволяє отримати більш об'єктивні результати [36].

Психодіагностування дорослих також має свої специфічні особливості, які зумовлені рівнем психічної зрілості, життєвим досвідом та сформованістю особистості. Надійність і валідність психологічної діагностики у зрілому віці забезпечуються чіткою організацією дослідження та використанням спеціально розроблених психодіагностограм. Такі програми передбачають добір відповідних методик, формування проміжних висновків та узагальнення отриманих результатів у вигляді психологічного діагнозу. Під час побудови психодіагностичного дослідження обов'язково враховують вікові особливості дорослої людини, її життєві завдання, професійну діяльність та соціальні ролі.

Особливістю психодіагностики дорослих є те, що інтелектуальний розвиток людини на цьому етапі вже в основному сформований, тоді як особистісний розвиток продовжується протягом усього життя. Саме тому значна увага під час дослідження приділяється вивченню особистісних характеристик, самооцінки, мотиваційної сфери, емоційних станів і соціально-психологічних установок. Важливим напрямом психодіагностики дорослих є також дослідження емоційної сфери та міжособистісних взаємин. Варто зазначити, що дорослі люди часто неохоче беруть участь у психодіагностичних процедурах через брак часу або особисті психологічні бар'єри, тому використовувані методики повинні бути змістовними, практично значущими та не потребувати значних часових витрат [37].

Важливим аспектом організації дослідження є дотримання етичних норм, які забезпечують захист прав, інтересів і гідності учасників дослідження. Етичні принципи психодіагностики являють собою систему правил і професійних вимог, що регламентують процес проведення психологічного обстеження, використання діагностичних методик та інтерпретацію отриманих результатів. Їх основною метою є запобігання некоректному або некомпетентному застосуванню психодіагностичних інструментів, а також забезпечення гуманного й відповідального ставлення до обстежуваних осіб. Дотримання таких принципів є невід'ємною складовою професійної діяльності психолога та важливою умовою достовірності наукових результатів [38, с. 8].

Одним із ключових етичних принципів психодіагностики є принцип професійної компетентності. Він передбачає, що проведення психологічної діагностики та інтерпретація отриманих результатів повинні здійснюватися лише фахівцями, які мають відповідну підготовку у галузі психодіагностики, психометрії та психологічних вимірювань. Кваліфікований спеціаліст повинен уміти правильно аналізувати отримані емпіричні дані, враховувати індивідуальні особливості обстежуваних та здійснювати науково обґрунтовану інтерпретацію результатів. Важливою вимогою є також обмеження вільного поширення тестових матеріалів, оскільки їх загальнодоступність може призвести до неправомірного використання або зниження діагностичної цінності методик.

Не менш важливим є принцип конфіденційності, який передбачає нерозголошення особистої інформації, отриманої під час психодіагностичного дослідження. Дані про учасників обстеження можуть використовуватися лише з науковою або практичною метою, що відповідає завданням дослідження, і не повинні передаватися стороннім особам без згоди досліджуваних. Особливої уваги потребує збереження анонімності результатів, що сприяє формуванню довірливих відносин між дослідником і учасниками дослідження та забезпечує етичність проведення психодіагностичної роботи.

Важливими вимогами також є об'єктивність дослідження та відповідальне повідомлення результатів. Психолог повинен проводити дослідження неупереджено, не допускаючи впливу власних симпатій, упереджень або очікувань на оцінювання результатів. Крім того, результати психодіагностики необхідно подавати у такій формі, щоб вони не завдавали психологічної шкоди досліджуваним і не викликали негативних емоційних реакцій. Інтерпретація отриманих даних повинна бути коректною, зрозумілою та спрямованою на підтримку психологічного благополуччя особистості. Таким чином, дотримання етичних принципів є важливою умовою якісного проведення психодіагностичних досліджень та забезпечення наукової достовірності їх результатів [38, с. 9].

Другим етапом експериментального дослідження стало визначення та формування вибірки респондентів. На цьому етапі було відібрано учасників, які безпосередньо брали участь у дослідженні та на основі результатів яких здійснювався подальший аналіз впливу особливостей сімейних відносин на успішність дітей у школі. Формування вибірки є важливим компонентом наукового дослідження, оскільки саме від її складу значною мірою залежить достовірність, об'єктивність і наукова обґрунтованість отриманих результатів. Під час добору респондентів враховувалися вікові особливості дітей, умови їх навчання, а також можливість дослідження взаємозв'язку між сімейним середовищем та навчальною діяльністю школярів.

У дослідженні взяли участь 40 респондентів, серед яких 20 дітей молодшого шкільного віку та 20 їхніх батьків. Досліджувану групу дітей становили учні 4-А класу Білоцерківської гімназії – початкової школи № 22 Білоцерківської міської ради Київської області. Вік дітей відповідає молодшому шкільному періоду розвитку, що є особливо важливим для дослідження, оскільки саме в цей період активно формуються навчальна мотивація, пізнавальні процеси та ставлення до навчальної діяльності. Крім того, у молодшому шкільному віці значний вплив на розвиток особистості та успішність дитини справляє сімейне середовище, характер взаємин між членами родини, стиль виховання та емоційний клімат у сім'ї.

До складу вибірки також були включені 20 батьків учнів зазначеного класу, що дозволило отримати більш повну інформацію про особливості сімейних взаємин та виховних підходів у родинх досліджуваних дітей. Залучення батьків до дослідження є важливим для комплексного аналізу проблематики, оскільки саме вони виступають основними суб'єктами сімейного виховання та мають безпосередній вплив на формування навчальної мотивації, емоційного стану та поведінки дитини у шкільному середовищі. Таким чином, дослідження охоплювало як дітей, так і їхніх батьків, що дало можливість більш глибоко дослідити взаємозв'язок між особливостями сімейних відносин та рівнем навчальної успішності молодших школярів.

Участь у дослідженні була добровільною, а всі респонденти були поінформовані про мету та умови проведення дослідження. Під час формування вибірки було дотримано етичних принципів психологічних досліджень, зокрема принципів конфіденційності, добровільності та анонімності отриманих даних. Отримана вибірка дозволила забезпечити необхідні умови для проведення емпіричного дослідження та подальшого аналізу взаємозв'язку між сімейними відносинами та навчальною успішністю дітей молодшого шкільного віку.

Третій етап – підбір методик дослідження. На цьому етапі було здійснено добір психодіагностичних методик, які дали змогу отримати об'єктивну та достовірну інформацію про особливості впливу відносин на успішність у школі.

Першою методикою, використаною у дослідженні, стала методика «Стратегії сімейного виховання» С. С. Степанова у модифікації І. І. Махоніної (Додаток А) [39], яка спрямована на визначення особливостей батьківських підходів до виховання дітей та виявлення домінуючого стилю сімейного виховання. Застосування цієї методики дозволяє дослідити характер взаємодії між батьками та дітьми, а також визначити, яким чином батьківські установки, вимоги та емоційне ставлення впливають на формування особистості дитини. Виховна стратегія родини є одним із ключових чинників соціалізації дитини, адже саме у сім'ї закладаються основні моральні цінності, моделі поведінки та способи взаємодії з оточенням.

Теоретичною основою методики є положення про те, що значний вплив на формування батьківської поведінки має так званий «сценарій виховання», який засвоюється людиною ще у власному дитинстві. Дитина, спостерігаючи за поведінкою своїх батьків, поступово переймає їх стиль взаємодії, ставлення до виховання та моделі сімейних відносин. У дорослому житті ці засвоєні моделі часто відтворюються у власній сім'ї, навіть у тих випадках, коли вони не є повністю усвідомленими або оцінюються як не зовсім позитивні. Таким чином, батьківські стратегії виховання значною мірою формуються під впливом попереднього життєвого досвіду, сімейних традицій та особистісних установок батьків.

Методика має форму опитувальника, що складається з 10 запитань, кожне з яких містить чотири варіанти відповідей. Запитання спрямовані на виявлення ставлення батьків до різних аспектів виховання дитини, зокрема до ролі спадковості та виховання у формуванні характеру, взаємодії між батьками і дітьми, дисципліни, відповідальності, контролю за поведінкою дитини, а також до морально-етичних аспектів виховання. Вибір респондентом певного варіанта відповіді відображає його власні педагогічні установки, виховні переконання та стиль взаємодії з дитиною.

Після заповнення опитувальника результати аналізуються за спеціальним ключем, який дозволяє визначити, до якого саме стилю виховання схиляється респондент. У межах методики виділяють чотири основні стратегії сімейного виховання: демократичну, авторитарну, ліберальну та індиферентну. Кожен із цих стилів характеризується певним поєднанням рівня вимогливості батьків до дитини та рівня емоційної підтримки й чуйності. Саме співвідношення цих характеристик визначає особливості взаємодії між батьками і дітьми та впливає на психологічний розвиток дитини [39].

Демократичний стиль виховання характеризується оптимальним поєднанням вимогливості та чуйності. Батьки, які дотримуються цього стилю, водночас висувають до дитини певні вимоги і підтримують її, враховують її потреби та інтереси, заохочують самостійність і відповідальність. У таких сім'ях встановлюються довірливі взаємини, де дитина має можливість висловлювати власну думку, брати участь у прийнятті певних рішень і відчувати підтримку з боку дорослих. Саме цей стиль виховання вважається найбільш сприятливим для гармонійного розвитку особистості дитини [40].

Авторитарний стиль виховання відзначається високим рівнем вимогливості та низьким рівнем емоційної чуйності. Батьки, які дотримуються такого стилю, схильні до жорсткого контролю та встановлення чітких правил поведінки, які дитина повинна беззаперечно виконувати. У таких сім'ях переважають накази, заборони та покарання, тоді як емоційна підтримка та врахування потреб дитини можуть бути недостатніми. Подібна стратегія

виховання нерідко призводить до формування у дітей підвищеної тривожності, невпевненості або, навпаки, протестної поведінки [41].

Ліберальний стиль виховання характеризується високим рівнем емоційної підтримки та низьким рівнем вимогливості. Батьки, які дотримуються цього стилю, надають дитині значну свободу, рідко застосовують покарання та майже не встановлюють чітких правил поведінки. Вони намагаються уникати конфліктів і часто задовольняють бажання дитини, навіть якщо це не завжди сприяє формуванню відповідальності та самодисципліни. У результаті у дітей може формуватися недостатній рівень самоконтролю та труднощі з дотриманням соціальних норм [42].

Індиферентний стиль виховання характеризується низьким рівнем як вимогливості, так і емоційної підтримки. Батьки, які дотримуються такого стилю, мало цікавляться життям дитини, її переживаннями, потребами та проблемами. У таких сім'ях взаємодія між батьками і дітьми є обмеженою, а процес виховання фактично відбувається стихійно. Діти, які зростають у подібних умовах, часто відчують емоційну самотність, можуть проявляти замкненість або, навпаки, агресивність і некерованість [43].

Наступною методикою, використаною у дослідженні, став «Тест-опитувальник задоволеності шлюбом», розроблений В. В. Століним, Т. Л. Романовою та Г. П. Бутенко (Додаток Б) [44]. Дана психодіагностична методика спрямована на визначення рівня задоволеності подружніми взаєминами та загального емоційного благополуччя сімейного життя. Її використання дозволяє оцінити, наскільки партнери задоволені своїм шлюбом, характером взаємодії у сім'ї, емоційною підтримкою, взаєморозумінням та якістю спільного життя. Вивчення рівня подружньої задоволеності є важливим аспектом дослідження сімейних відносин, оскільки саме від психологічного клімату в родині значною мірою залежить емоційний стан її членів, особливо дітей.

Методика ґрунтується на уявленні про те, що задоволеність шлюбом є комплексним психологічним показником, який відображає ступінь

гармонійності подружніх відносин, рівень взаємної підтримки, довіри та взаєморозуміння між партнерами. Високий рівень задоволеності шлюбом свідчить про позитивний психологічний клімат у сім'ї, наявність емоційної близькості між подружжям, взаємоповагу та здатність спільно вирішувати життєві труднощі. Натомість низькі показники можуть свідчити про наявність конфліктів, емоційної дистанції, незадоволеності партнером або загального дискомфорту у сімейному житті.

Опитувальник складається з 24 тверджень, які відображають різні аспекти подружнього життя. Зокрема, запитання стосуються рівня емоційної близькості між партнерами, задоволеності характером взаємодії, оцінки власного шлюбу у порівнянні з іншими сім'ями, ставлення до особистих якостей партнера, а також очікувань і реальних результатів сімейного життя. До кожного твердження пропонується три варіанти відповіді: позитивний, нейтральний або негативний. Респондент обирає той варіант, який найбільше відповідає його особистим переживанням і оцінці власних подружніх відносин [44].

Обробка результатів здійснюється за спеціальним ключем. За кожную відповідь, що збігається з ключем, респондент отримує 2 бали, за нейтральну відповідь – 1 бал, а за відповідь, яка не відповідає ключу, – 0 балів. Після цього підраховується загальна сума балів за всіма відповідями. Загальний показник може коливатися від 0 до 48 балів, що дозволяє визначити рівень задоволеності подружніми відносинами.

Для інтерпретації результатів усі отримані показники розподіляються на сім рівнів подружнього благополуччя. Дуже низькі результати (від 0 до 16 балів) свідчать про абсолютно неблагополучні подружні відносини, що можуть характеризуватися конфліктністю, відсутністю взаєморозуміння та емоційної підтримки. Показники від 17 до 22 балів вказують на неблагополучний характер сімейних відносин, тоді як результати від 23 до 26 балів свідчать про скоріше неблагополучний рівень подружньої взаємодії. Середні показники (27–28 балів) розглядаються як перехідний рівень, що може свідчити про нестійкість або суперечливість сімейних взаємин.

Вищі результати (29–32 бали) характеризують скоріше благополучні подружні відносини, коли у сім'ї переважає позитивна взаємодія, але можуть виникати певні труднощі. Показники від 33 до 38 балів свідчать про благополучний характер подружнього життя, що характеризується взаємною підтримкою, довірою та емоційною близькістю між партнерами. Найвищі результати (39–48 балів) вказують на абсолютно благополучні подружні відносини, у яких спостерігається гармонійна взаємодія, задоволеність партнером та позитивний психологічний клімат у родині [44].

Наступною методикою, використаною у дослідженні, стала методика «Оцінка шкільної мотивації» Н. Лусканової (Додаток В) [45], яка спрямована на визначення рівня сформованості навчальної мотивації у дітей молодшого шкільного віку. Дана методика дозволяє з'ясувати ставлення дитини до школи, навчальної діяльності, вчителя та однокласників, а також визначити, наскільки навчання є для неї значущим і привабливим. Вивчення шкільної мотивації є надзвичайно важливим, оскільки саме вона виступає одним із провідних чинників успішності навчальної діяльності, розвитку пізнавальної активності та формування позитивного ставлення до освіти.

Методика базується на уявленні про те, що у молодшому шкільному віці формується новий тип діяльності – навчальна діяльність, яка поступово стає провідною у житті дитини. Саме в цей період відбувається становлення внутрішньої мотивації до навчання, розвиток відповідального ставлення до виконання навчальних обов'язків та формування образу себе як школяра. Разом із тим мотивація до навчання може бути різною: одні діти відчувають щирий інтерес до пізнання нового, інші відвідують школу здебільшого через соціальні контакти або вимоги дорослих. Тому дослідження рівня шкільної мотивації дозволяє виявити особливості ставлення дітей до навчання та їх готовність до систематичної навчальної діяльності.

Методика Н. Лусканової має форму короткого опитувальника, який складається з 10 запитань, що стосуються різних аспектів шкільного життя дитини. Зокрема, запитання спрямовані на визначення емоційного ставлення до

школи, бажання відвідувати навчальні заняття, ставлення до домашніх завдань, взаємодії з учителем, а також характеру відносин з однокласниками. Кожне запитання передбачає три варіанти відповіді, серед яких дитина повинна обрати той, що найбільше відповідає її власним почуттям або поведінці. Така форма опитування є доступною для дітей молодшого шкільного віку, оскільки запитання сформульовані простою та зрозумілою мовою.

Запропоновані у методиці запитання дозволяють оцінити не лише безпосередній інтерес до навчання, але й загальне емоційне ставлення дитини до шкільного середовища. Наприклад, питання про бажання йти до школи зранку, ставлення до відміни уроків або домашніх завдань допомагають з'ясувати, наскільки навчальна діяльність є значущою для дитини. Водночас запитання, що стосуються спілкування з однокласниками та взаємодії з учителем, дають можливість оцінити соціальний аспект шкільного життя, який також відіграє важливу роль у формуванні навчальної мотивації.

Обробка результатів здійснюється шляхом підрахунку сумарної кількості балів. За кожену відповідь варіанта «а» нараховується 3 бали, за варіант «б» – 1 бал, а за варіант «в» – 0 балів. Після цього підраховується загальна кількість балів за всіма запитаннями. Максимальна кількість балів становить 30, що свідчить про високий рівень навчальної мотивації, тоді як мінімальні показники можуть свідчити про негативне ставлення до школи.

Інтерпретація результатів передбачає поділ отриманих показників на декілька рівнів. 25–30 балів свідчать про високий рівень шкільної мотивації та сформоване ставлення до себе як до школяра. У цьому випадку дитина активно включена у навчальний процес, проявляє інтерес до навчання та відповідально ставиться до виконання шкільних обов'язків. 20–24 бали вказують на достатньо сформоване ставлення до себе як до учня, хоча інтерес до навчання може бути не завжди стійким.

Результати 15–19 балів свідчать про загалом позитивне ставлення до школи, однак у цьому випадку дитину більше приваблюють позанавчальні аспекти шкільного життя, такі як спілкування з однокласниками, ігри на

перервах або участь у різних заходах. Показники 10–14 балів можуть свідчити про недостатньо сформоване ставлення до себе як до школяра, що може проявлятися у слабкій зацікавленості навчальною діяльністю. Якщо ж дитина набирає менше 10 балів, це може вказувати на негативне ставлення до школи, відсутність навчальної мотивації та небажання брати активну участь у навчальному процесі [45].

Четвертим етапом дослідження стало безпосереднє проведення експериментального дослідження та подальший аналіз отриманих результатів. На цьому етапі респондентам було запропоновано заповнити відібрані психодіагностичні методики відповідно до інструкцій, що забезпечувало правильність і достовірність отриманих даних. Після завершення опитування було здійснено обробку результатів за встановленими ключами кожної методики, проведено їх кількісний та якісний аналіз, а також узагальнення отриманої інформації. Це дало змогу виявити особливості досліджуваних показників, встановити можливі взаємозв'язки між ними та зробити обґрунтовані висновки щодо досліджуваної проблеми.

П'ятим етапом дослідження стала розробка практичних рекомендацій та психологічного тренінгу, спрямованих на покращення сімейних взаємин і підвищення ефективності виховного впливу батьків на дітей. На основі результатів проведеного емпіричного дослідження було визначено основні проблемні аспекти у взаємодії між батьками та дітьми, що дало змогу розробити відповідні психолого-педагогічні рекомендації. У межах цього етапу також було створено програму психологічного тренінгу для батьків, метою якого є підвищення їхньої психологічної обізнаності щодо особливостей виховання дітей, формування конструктивних моделей спілкування в сім'ї, а також розвиток навичок підтримки, розуміння та ефективної взаємодії з дитиною. Крім того, були підготовлені рекомендації для батьків щодо підвищення ефективності виховного впливу, що спрямовані на формування сприятливого психологічного клімату в родині та гармонійний розвиток особистості дитини.

Отже, організація експериментального дослідження передбачала послідовне та системне планування всіх етапів наукової роботи. У процесі дослідження було враховано теоретичні підходи до організації психологічних досліджень, визначено етичні засади проведення психодіагностики, сформовано вибірку респондентів, а також здійснено добір валідних і надійних психодіагностичних методик. Послідовна реалізація визначених етапів – від підготовчого аналізу наукової літератури до проведення емпіричного дослідження та обробки отриманих результатів – забезпечила наукову обґрунтованість, об'єктивність і достовірність дослідження. Це створило необхідні умови для подальшого аналізу впливу сімейних відносин на навчальну успішність дітей молодшого шкільного віку та формулювання практичних рекомендацій.

2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження

Аналіз результатів експериментального дослідження є важливим етапом наукової роботи, який дає змогу узагальнити отримані емпіричні дані, визначити основні тенденції та виявити взаємозв'язки між досліджуваними показниками. Першими варто висвітлити результати методики «Стратегії сімейного виховання» (автор С. Степанова в модифікації І. Махоніної), які відображено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати методики «Стратегії сімейного виховання»
(автор С. Степанова в модифікації І. Махоніної)

Стиль виховання	Кількість батьків	Кількість у %
Авторитетний	7	35
Авторитарний	3	15
Ліберальний	9	45
Індиферентний	1	5

Подані вище результати мають наступний вигляд (рис. 2.2).

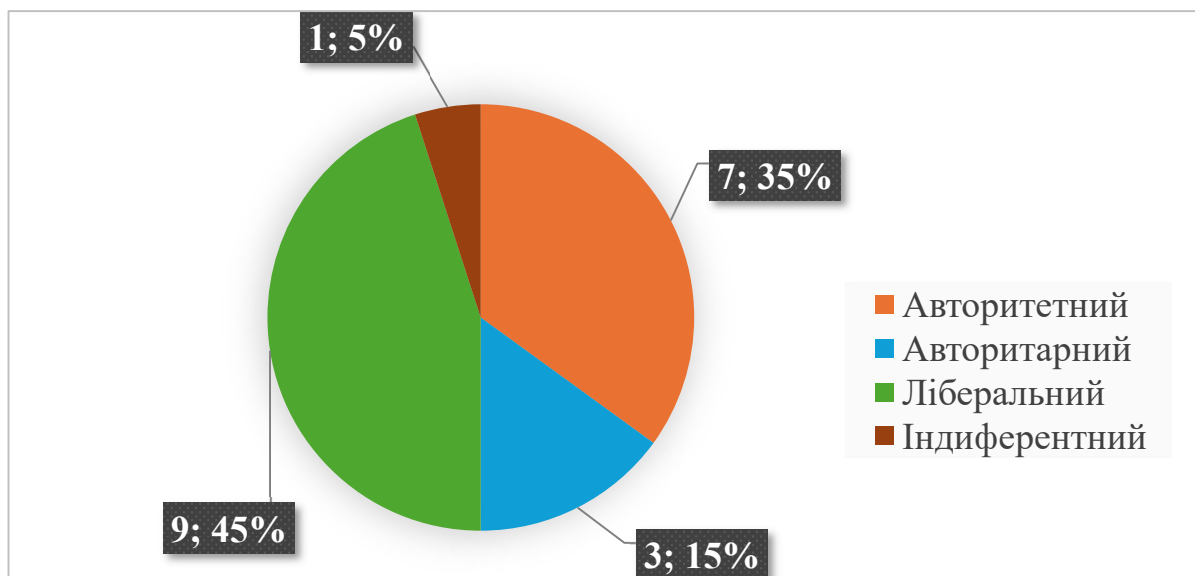

Рис. 2.2. Результати методики «Стратегії сімейного виховання» (автор С. Степанова в модифікації І. Махоніної)

Аналіз результатів методики дозволив визначити особливості виховних підходів батьків досліджуваних дітей. Отримані дані свідчать про те, що найбільш поширеним серед опитаних батьків є ліберальний стиль виховання.

Його було виявлено у 9 респондентів, що становить 45 % від загальної кількості учасників дослідження. Такий результат може свідчити про те, що значна частина батьків надає дітям досить велику свободу у прийнятті рішень, рідко застосовує жорсткий контроль та намагається уникати суворих обмежень. У таких сім'ях зазвичай домінує емоційна підтримка та прагнення зберігати доброзичливі відносини з дитиною, однак недостатній рівень вимогливості інколи може призводити до формування у дітей недостатньо розвинених навичок самодисципліни та відповідальності.

Досить значною також виявилася частка батьків, які дотримуються авторитетного (демократичного) стилю виховання. Такий стиль було виявлено у 7 респондентів, що становить 35 % від загальної вибірки. Авторитетний стиль

виховання вважається найбільш сприятливим для гармонійного розвитку особистості дитини, оскільки поєднує у собі помірний рівень вимогливості з емоційною підтримкою, увагою до потреб дитини та повагою до її особистості.

У сім'ях з таким стилем виховання батьки встановлюють певні правила поведінки, але водночас враховують думку дитини, підтримують її ініціативу та сприяють розвитку самостійності. Наявність значної частки батьків, які використовують саме цей стиль виховання, можна розглядати як позитивний показник сімейного виховного середовища.

Авторитарний стиль виховання було виявлено у 3 батьків, що становить 15 % від загальної кількості респондентів. Для цього стилю характерним є високий рівень контролю, суворі вимоги до дитини та обмежена емоційна підтримка. У таких сім'ях батьки, як правило, прагнуть до беззаперечного виконання правил і часто застосовують систему заборон або покарань. Подібний стиль виховання може забезпечувати дисципліну, проте водночас іноді призводить до підвищеної тривожності дітей, зниження їхньої впевненості у власних можливостях або формування протестної поведінки.

Найменш поширеним у вибірці виявився індиферентний стиль виховання, який було зафіксовано лише у 1 респондента, що становить 5 % від загальної кількості батьків. Цей стиль характеризується низьким рівнем як вимогливості, так і емоційної підтримки з боку батьків. У подібних сім'ях взаємодія між батьками та дітьми є обмеженою, а процес виховання відбувається переважно стихійно. Незважаючи на незначну частку такого стилю у досліджуваній вибірці, його наявність свідчить про те, що в окремих сім'ях може спостерігатися недостатня залученість батьків до виховного процесу.

Отже, результати дослідження свідчать про те, що серед батьків досліджуваної групи переважають ліберальний та авторитетний стилі сімейного виховання. Це вказує на загальну тенденцію до більш демократичних та м'яких підходів у взаємодії з дітьми. Водночас наявність авторитарного та індиферентного стилів виховання у певної частини респондентів свідчить про різноманітність виховних стратегій у сім'ях та підкреслює важливість

подальшого аналізу їхнього впливу на розвиток особистості дитини та її навчальну успішність.

Наступними варто висвітлити результати тесту-опитувальника задоволеності шлюбом (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко), які відображено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати «Тесту-запитальника задоволеності шлюбом»

Критерій	Кількість батьків	Кількість у %
Абсолютно неблагополучні	0	0
Неблагополучні	0	0
Скоріше неблагополучні	1	5
Перехідні	2	10
Скоріше благополучні	9	45
Благополучні	6	30
Абсолютно благополучні	2	10

Подані вище результати мають наступний вигляд (рис. 2.4).

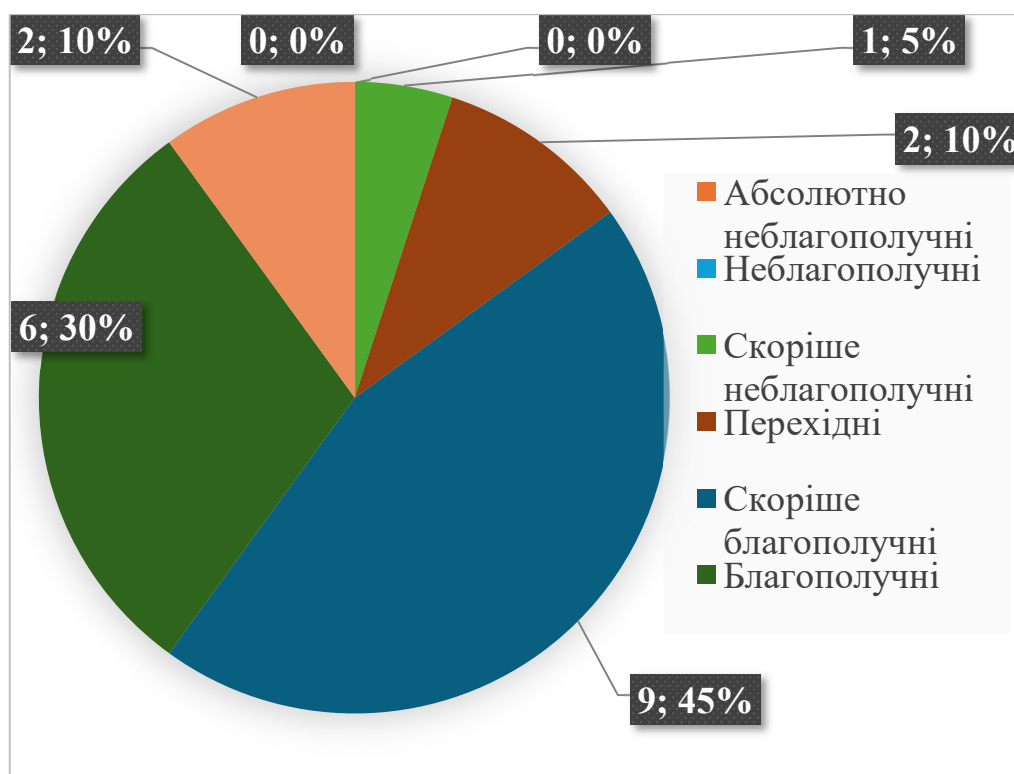

Рис. 2.4. Результати «Тесту-запитальника задоволеності шлюбом»

Аналіз результатів тесту-опитувальника задоволеності шлюбом дозволяє зробити висновок про загальний стан сімейних відносин серед батьків досліджуваної вибірки. Найбільш поширеною категорією виявилися батьки, які оцінюють свій шлюб як «скоріше благополучний» – їхня частка становить 45 %. Це свідчить про те, що майже половина респондентів задоволені сімейними взаєминами, проте відчують певні труднощі або потребу у покращенні взаєморозуміння та взаємної підтримки. Такий результат відображає переважання позитивного сприйняття шлюбу, але з наявністю дрібних проблем, які можуть впливати на якість взаємин.

Стійко благополучні та абсолютно благополучні шлюби були зафіксовані у 6 (30 %) та 2 (10 %) батьків відповідно, що разом становить 40 % вибірки. Ці показники свідчать про наявність у значної частини сімей гармонійних стосунків, де панує взаємоповага, підтримка та емоційна стабільність. Наявність таких сімей підкреслює важливість позитивних моделей взаємодії для формування гармонійного психологічного клімату в родині та розвитку дитини.

Категорія «перехідні» охопила 2 респондентів (10 %), а «скоріше неблагополучні» – 1 респондента (5 %). Ці результати вказують на те, що окремі сім'ї можуть переживати періоди конфліктів або напруженості у стосунках, що потребує уваги та, за необхідності, психологічної підтримки для стабілізації взаємин. При цьому повністю неблагополучні або неблагополучні шлюби у вибірці не виявлені, що свідчить про відсутність критичних проблем у шлюбних взаєминах серед більшості досліджуваних батьків.

Отже, загальна картина задоволеності шлюбом серед батьків досліджуваної групи є переважно позитивною, із значною часткою сімей, які демонструють як високий, так і помірний рівень благополуччя у взаєминах. Разом із цим наявність невеликої частки сімей із тимчасовими труднощами підкреслює важливість подальшого аналізу факторів, що впливають на якість шлюбних відносин та їхній взаємозв'язок із виховними стратегіями та психологічним кліматом у родині.

Наступними варто висвітлити результати методики «Оцінка шкільної мотивації» (Н. Лусканова), які відображено у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Результати методики «Оцінка шкільної мотивації» (Н. Лусканова)

Рівень мотивації	Кількість школярів	Кількість у %
Висока	10	50
Достатня	3	15
Середня	6	30
Низька	1	5
Дуже низька	0	0

Подані вище результати мають наступний вигляд (рис. 2.6).

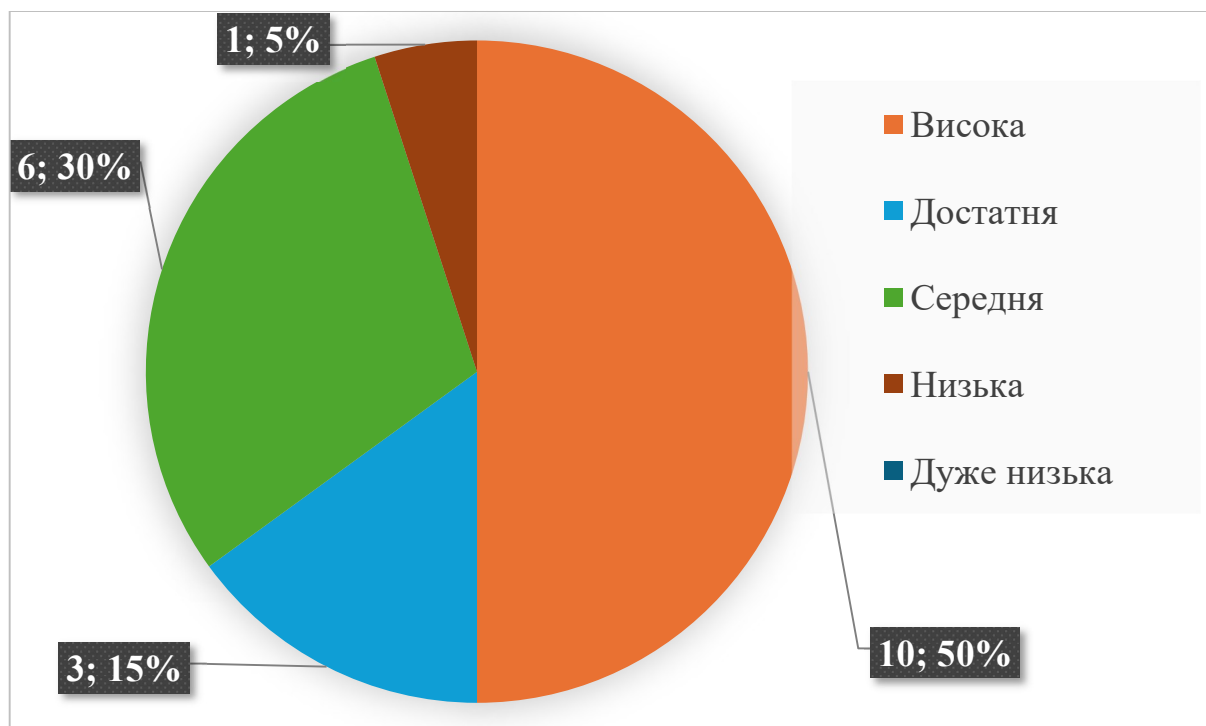

Рис. 2.6. Результати методики «Оцінка шкільної мотивації» (Н. Лусканова)

Аналіз отриманих даних показав, що більшість школярів (50 %) характеризуються високим рівнем навчальної мотивації, що свідчить про

сформоване ставлення до себе як до учня та активну участь у навчальному процесі. Разом із тим, 15 % дітей мають достатній рівень мотивації, що свідчить про практично сформоване ставлення до школи та готовність до навчальної діяльності. Середній рівень мотивації виявлено у 30 % школярів, що вказує на позитивне ставлення до школи, проте зазвичай їхня активність проявляється більше у позанавчальних аспектах. Лише 5 % учнів продемонстрували низьку мотивацію, що свідчить про недостатньо сформоване ставлення до навчання, а випадків дуже низької мотивації серед дітей не зафіксовано. Ці результати дозволяють зробити висновок, що загалом навчальна мотивація учнів є переважно високою або достатньою, проте потребує підтримки та стимулювання у частини дітей із середнім та низьким рівнем мотивації.

З метою визначення впливу сімейних відносин на успішність дітей у школі варто систематизувати отримані результати за всіма проведеними методиками, вони є наступними (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Зведена таблиця результатів проведеного дослідження

Батько/Мати	Стиль виховання	Задоволеність шлюбом	Учень	Рівень мотивації
1	Ліберальний	Благополучні	1	Висока
2	Авторитетний	Скоріше благополучні	2	Середня
3	Авторитарний	Благополучні	3	Висока
4	Ліберальний	Скоріше благополучні	4	Висока
5	Авторитетний	Перехідні	5	Середня
6	Ліберальний	Абсолютно благополучні	6	Висока
7	Авторитетний	Скоріше благополучні	7	Середня
8	Авторитарний	Благополучні	8	Висока
9	Ліберальний	Скоріше благополучні	9	Достатня
10	Індиферентний	Скоріше неблагополучні	10	Низька
11	Авторитетний	Скоріше благополучні	11	Достатня
12	Ліберальний	Скоріше благополучні	12	Висока
13	Авторитетний	Благополучні	13	Висока
14	Ліберальний	Скоріше благополучні	14	Висока
15	Авторитарний	Перехідні	15	Середня
16	Ліберальний	Благополучні	16	Висока
17	Ліберальний	Скоріше благополучні	17	Середня
18	Авторитетний	Скоріше благополучні	18	Середня
19	Ліберальний	Абсолютно благополучні	19	Висока
20	Авторитетний	Благополучні	20	Достатня

Аналіз зведених даних свідчить про помітний вплив сімейних відносин на рівень навчальної мотивації та успішність дітей. Діти, батьки яких застосовують авторитетний або ліберальний стиль виховання та характеризуються високим або скоріше високим рівнем задоволеності шлюбом, переважно демонструють високу або достатню навчальну мотивацію. Це вказує на те, що стабільна, підтримуюча атмосфера в сім'ї формує позитивне ставлення дитини до навчання та сприяє її активній участі у шкільному житті. У дітей, батьки яких мають індиферентний або авторитарний стиль виховання та низький рівень задоволеності шлюбом, спостерігається середня або низька мотивація до навчання. Така закономірність підкреслює, що конфліктні або дистанційні сімейні відносини можуть негативно впливати на шкільну успішність та мотивацію дітей.

Загалом, результати дослідження демонструють тісний взаємозв'язок між сімейним кліматом, стилем виховання та навчальною мотивацією дітей, що підтверджує важливість психологічно сприятливого середовища у сім'ї для розвитку позитивних навчальних установок у школярів.

Проведене експериментальне дослідження показало різноманітність стилів сімейного виховання серед батьків досліджуваних учнів. Найбільша частка батьків дотримується ліберального стилю виховання, що свідчить про наявність тенденції до надання дітям більшої свободи та самостійності. Авторитетний та авторитарний стилі зустрічалися рідше, а індиферентний стиль практично не представлений, що свідчить про активну участь більшості батьків у вихованні та формуванні поведінкових і моральних установок дітей.

Аналіз результатів «Тесту-опитувальника задоволеності шлюбом» виявив, що більшість батьків відчуває задоволеність сімейним життям на високому або скоріше високому рівні. Така психологічна стабільність у шлюбі позитивно корелює з вихованням дітей, забезпечуючи сприятливий емоційний клімат у сім'ї та підтримку для розвитку позитивного ставлення дітей до навчання та шкільної активності.

Дослідження шкільної мотивації учнів за методикою Н. Лусканової показало, що половина дітей має високий рівень навчальної мотивації, ще третина – середню або достатню. Порівняння цих даних із сімейними характеристиками свідчить про тісний взаємозв'язок між стилем виховання, задоволеністю шлюбом батьків та навчальною мотивацією дітей. Діти, які виховуються в стабільному та підтримуючому сімейному середовищі, демонструють активну участь у навчальному процесі та позитивне ставлення до школи, тоді як діти з менш стабільних сімей проявляють нижчу мотивацію та інтерес до навчання.

РОЗДІЛ 3

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЕФЕКТИВНОГО ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН НА УСПІШНІСТЬ ДІТЕЙ У ШКОЛІ

3.1. Психологічний тренінг для батьків

Попри те, що психологічний тренінг має глибоке історичне та наукове підґрунтя і протягом останніх 10–15 років став однією з найпоширеніших форм психологічної практики, на сьогодні відсутнє єдине загальноприйняте визначення поняття «тренінг». Це зумовлює його широке трактування, внаслідок чого цим терміном позначають різноманітні методи, форми, способи та засоби, що застосовуються у психологічній практиці.

Сам термін «тренінг» (від англ. train, training) має кілька значень, зокрема навчання, підготовка, виховання, тренування. Така багатозначність відображається і в наукових підходах до його визначення. У науковій літературі тренінг розглядається як сукупність методів, спрямованих на розвиток здатності до навчання та оволодіння складними видами діяльності.

Також тренінг визначається як спосіб зміни або вдосконалення наявних у людини моделей регуляції поведінки та діяльності. Окрім цього, його розглядають як складову спеціально організованої діяльності, спрямованої на підвищення професійної компетентності, розвиток знань і навичок, а також корекцію соціальної поведінки відповідно до вимог діяльності та поставлених цілей [46, с. 204].

Загальною метою будь-якого тренінгу є підвищення соціально-психологічної та комунікативної компетентності особистості, а також її всебічний розвиток. Ця мета конкретизується через виконання низки завдань, пов'язаних із засвоєнням соціальних знань, формуванням міжособистісних умінь і навичок, удосконаленням комунікативних установок, а також корекцією та розвитком системи особистісних взаємин.

До основних завдань тренінгу належать: набуття знань у сфері психології особистості, групової взаємодії та спілкування; формування практичних умінь і навичок ефективної комунікації; розвиток і корекція установок, що визначають успішність взаємодії з іншими людьми; удосконалення здатності адекватно сприймати себе, оточення та характер міжособистісних відносин; а також розвиток і корекція системи взаємин особистості загалом.

Зазначені завдання є взаємопов'язаними та взаємодоповнюють одне одного. Водночас у процесі проведення тренінгу зазвичай акцент робиться на одному або кількох із них, тоді як інші можуть відігравати допоміжну роль. Саме домінування певного завдання визначає спрямованість і вид тренінгу, хоча єдиної загальноприйнятої класифікації тренінгів не існує.

Кожен тренінг має чітко визначену мету, тобто конкретний результат, на досягнення якого він спрямований. Формулюючи мету, тренер орієнтує учасників на очікувані результати, що дозволяє краще усвідомити зміст навчання та його практичну цінність [47, с. 15].

Існує кілька основних видів тренінгів, які відрізняються за змістом і спрямованістю. Зокрема, виокремлюють психологічні, соціально-психологічні, тематичні (або соціально-просвітницькі), навчальні та бізнес-тренінги. Кожен із цих видів має власну мету та специфіку застосування, проте всі вони спрямовані на розвиток особистості, удосконалення знань і формування практичних навичок.

Психологічний тренінг розглядається як форма активного навчання, яка дає змогу особистості самостійно формувати необхідні вміння та навички для побудови ефективних міжособистісних взаємин. У процесі такого тренінгу учасники навчаються аналізувати соціально-психологічні ситуації як зі своєї позиції, так і з точки зору інших людей, що сприяє розвитку емпатії та кращому розумінню партнерів у спілкуванні.

Крім того, психологічний тренінг сприяє формуванню здатності до ефективної взаємодії з навколишнім середовищем. Він допомагає досягати успіху в різних сферах діяльності, покращує комунікативні навички, підвищує

рівень упевненості у собі та сприяє встановленню гармонійних міжособистісних відносин [48].

Етапи розробки тренінгової програми передбачають послідовну та системну організацію всього процесу підготовки. Насамперед важливо визначити основні ресурси, необхідні для проведення тренінгу, зокрема людські ресурси, часові межі та фінансове забезпечення. Це дає змогу чітко спланувати формат роботи, її тривалість і можливості реалізації поставлених завдань [49, с. 59].

Наступним кроком є визначення актуальних потреб учасників тренінгу. Для цього зазвичай використовують анкетування або опитування, що дозволяє з'ясувати найбільш значущі проблеми чи теми для потенційних учасників. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності тренінгу, оскільки його зміст максимально відповідає реальним запитам групи.

Після цього здійснюється безпосередня розробка програми тренінгу, яка включає підбір вправ, методів і форм роботи. Важливо також передбачити оцінювання реакцій учасників, їхньої поведінки та отриманих результатів після кожного змістового блоку. Окрім цього, проводиться моніторинг ефективності тренінгу, що дозволяє визначити його результативність і за потреби внести корективи.

Особливе значення у тренінговій роботі має визначення цілей і завдань. Кожен тренінг передбачає наявність різних груп цілей: особистих (які мають учасники), загальних (сформульованих тренером) та універсальних (характерних для будь-якого тренінгу). У процесі роботи ці цілі можуть змінюватися або уточнюватися, що є природною частиною групової динаміки та особистісного розвитку учасників [49, с. 60].

Важливим чинником ефективності тренінгу є мотивація учасників. Вона визначає рівень їхньої залученості, активності та наполегливості у засвоєнні нових знань і навичок. Чим вищий рівень мотивації, тим більш результативним є процес навчання та особистісного розвитку [49, с. 63].

Не менш значущим аспектом є відповідальність у тренінговій діяльності. Тренер виступає організатором і лідером групи, тому несе відповідальність за зміст, процес і результати роботи. Це передбачає усвідомлення впливу на учасників, дотримання етичних норм та готовність відповідати за наслідки проведеного тренінгу [49, с. 67].

Важливою складовою тренінгу є також зворотний зв'язок, який забезпечує обмін інформацією між учасниками та тренером. Він допомагає учасникам краще усвідомити власну поведінку, зрозуміти її вплив на інших і скоригувати свої дії. Ефективний зворотний зв'язок має бути конкретним, описовим, доречним і спрямованим на ті аспекти, які можуть бути змінені, що сприяє особистісному зростанню та підвищенню результативності тренінгового процесу [49, с. 70].

Форма організації тренінгу, безумовно, має значення, однак визначальним чинником його ефективності є змістове наповнення. Саме зміст тренінгу повинен бути спрямований на досягнення поставленої мети, відповідати сучасним науковим підходам і враховувати реальні потреби учасників. Важливо, щоб він сприяв формуванню цінностей, розвитку знань, умінь і навичок, які безпосередньо впливають на поведінку особистості.

У процесі проведення тренінгу доцільно зосереджувати основну увагу на практичній діяльності учасників. Хоча пояснення є необхідним елементом, не варто перевантажувати заняття теоретичною інформацією. Натомість ефективніше надати матеріал у зручному для самостійного ознайомлення форматі – друкованому чи електронному. Це дозволяє зекономити час і спрямувати його на обговорення, виконання творчих завдань та відпрацювання практичних навичок.

Для оцінювання ефективності та актуальності змісту тренінгу варто наприкінці заняття проводити коротке опитування учасників. Наприклад, можна використати систему оцінювання у вигляді «зіркового» рейтингу, де учасники визначають рівень корисності та зацікавленості різних видів діяльності.

Отримані результати доцільно аналізувати й враховувати під час планування наступних занять, що сприяє підвищенню якості тренінгової роботи.

Тривалість тренінгу може варіюватися залежно від цілей і умов проведення – від коротких занять до тривалих сесій. Для учнів оптимальним вважається формат тривалістю 60–90 хвилин, оскільки цього часу достатньо для реалізації основних елементів тренінгу та отримання зворотного зв'язку. За можливості варто об'єднувати заняття або використовувати позаурочний час. Водночас навіть у межах одного уроку можна ефективно застосовувати окремі тренінгові елементи, що робить навчальний процес більш динамічним, інтерактивним і цікавим для учнів.

Кожне тренінгове заняття має чітку структуру та складається з трьох взаємопов'язаних частин: вступної, основної та заключної. Такий поділ дозволяє логічно організувати роботу, забезпечити поступовий перехід від актуалізації знань до їх практичного застосування і підбиття підсумків (рис. 3.1) [50].

Рис. 3.1. Схематичне зображення структури тренінгу

Вступна частина є обов'язковим етапом тренінгу і зазвичай триває недовго – приблизно 10–20 хвилин. Її основна мета полягає в підготовці учасників до подальшої роботи. На цьому етапі відбувається актуалізація матеріалу попереднього заняття через коротке опитування або перевірку домашніх завдань. Також важливим є визначення теми поточного тренінгу та з'ясування очікувань учасників, що сприяє підвищенню їхньої мотивації. Окрім цього, створюється доброзичлива атмосфера шляхом знайомства або самопрезентації, а також встановлюються правила взаємодії в групі. Ці правила формуються спільно або уточнюються разом з учасниками, що сприяє їх кращому прийняттю та дотриманню.

Основна частина тренінгу є найбільш змістовною і включає виконання різноманітних тематичних завдань, які поєднуються з вправами для зняття напруження. Хоча іноді виділяють теоретичний і практичний блоки, на практиці вони тісно переплітаються, оскільки засвоєння знань відбувається саме через активну діяльність учасників. У процесі роботи використовуються різні методи: короткі інформаційні повідомлення, обговорення, групова робота, аналіз ситуацій, мозкові штурми та рольові ігри. Важливо, щоб інформаційні частини були стислими і чергувалися з інтерактивними формами роботи. Кожна вправа повинна завершуватися обговоренням, що дозволяє узагальнити досвід і закріпити отримані результати.

Заключна частина спрямована на узагальнення результатів тренінгу та завершення роботи. На цьому етапі підбиваються підсумки заняття, учасники висловлюють свої враження та отримують можливість надати зворотний зв'язок. Також можуть використовуватися вправи на релаксацію, що допомагають зняти напруження та завершити роботу у позитивному емоційному стані. Завершення тренінгу передбачає відповіді на запитання, визначення подальших завдань і надання рекомендацій для самостійного опрацювання матеріалу. Важливо, щоб учасники завершували заняття з відчуттям задоволення та мотивацією застосовувати набуті знання і навички у повсякденному житті [50].

У результаті проведеного емпіричного дослідження доцільним є представлення розробленого психологічного тренінгу для батьків, спрямованого на підвищення ефективності сімейного виховання та покращення навчальної успішності дітей. Запропонований тренінг ґрунтується на отриманих результатах дослідження, які засвідчили важливу роль стилю сімейного виховання та психологічного клімату в родині у формуванні навчальної мотивації школярів. Його впровадження дозволило не лише підвищити рівень психологічної обізнаності батьків, а й сформувати практичні навички конструктивної взаємодії з дітьми, що позитивно впливає на їхню успішність у школі.

Назва тренінгу: Психологічний тренінг для батьків «Ефективні сімейні взаємини як чинник успішності дитини у школі».

Мета тренінгу: підвищення психологічної компетентності батьків щодо формування сприятливих сімейних відносин, які позитивно впливають на навчальну мотивацію та успішність дітей.

Завдання тренінгу:

- ознайомити батьків із впливом стилів сімейного виховання на розвиток дитини;
- сформувати навички ефективного спілкування з дітьми;
- розвинути вміння створювати позитивний емоційний клімат у родині;
- сприяти усвідомленню ролі батьків у формуванні навчальної мотивації дитини;
- навчити конструктивним способам підтримки та стимулювання навчальної діяльності дітей.

Тривалість тренінгу: 60–90 хвилин одне заняття.

Кількість: 5 занять.

План тренінгу:

1. Роль сімейних відносин у формуванні особистості та успішності дитини (табл. 3.1).
2. Стилі сімейного виховання та їх вплив на розвиток дитини (табл. 3.2).

3. Ефективне спілкування батьків і дітей як основа довірливих відносин (табл. 3.3).
4. Формування позитивного емоційного клімату в родині (табл. 3.4).
5. Підтримка навчальної мотивації та успішності дитини в школі (табл. 3.5).

Таблиця 3.1

Заняття 1

Тема заняття	Роль сімейних відносин у формуванні особистості та успішності дитини
Мета	Ознайомлення батьків із впливом сімейних відносин на розвиток особистості дитини та її навчальну успішність, формування усвідомлення значущості сімейного середовища
Тривалість	60–90 хвилин
Структура заняття	Вступна частина була спрямована на створення довірливої атмосфери, актуалізацію досвіду учасників через обговорення того, що саме впливає на успішність дитини в школі, а також на визначення мети заняття. Основна частина передбачала як теоретичне, так і практичне опрацювання матеріалу. Під час короткого теоретичного повідомлення розглядалися ключові аспекти впливу сімейного середовища на емоційний і навчальний розвиток дитини. Практична робота включала обговорення життєвих ситуацій та виконання вправ. Зокрема, вправа «Дерево впливу» передбачала візуалізацію учасниками факторів сімейного середовища, які впливають на дитину. Батьки умовно визначали «коріння» як базові сімейні цінності, «стовбур» як стиль взаємодії в сім'ї, а «гілки» як прояви емоційного, соціального та навчального розвитку дитини. Такий підхід дозволяв усвідомити системність впливу сімейних відносин і побачити причинно-наслідкові зв'язки між стилем виховання та поведінкою дитини. Додатково використовувався аналіз кейсів, у межах якого учасники розглядали типові сімейні ситуації та обговорювали можливі варіанти поведінки батьків і їх наслідки для розвитку дитини. Особливої уваги надавалося порівнянню конструктивних і деструктивних моделей взаємодії в сім'ї. Заклучна частина заняття була спрямована на узагальнення отриманих результатів, формулювання основних висновків та отримання зворотного зв'язку від учасників щодо корисності матеріалу. Завершення заняття включало коротку релаксаційну вправу, спрямовану на зниження емоційної напруги та закріплення позитивного стану.

Таблиця 3.2

Заняття 2

Тема заняття	Стилі сімейного виховання та їх вплив на розвиток дитини
Мета	Ознайомлення батьків із основними стилями сімейного виховання та їх впливом на особистісний, емоційний розвиток і навчальну успішність дитини
Тривалість	60–90 хвилин
Структура заняття	Вступний етап передбачав актуалізацію попереднього досвіду учасників через обговорення їхніх вражень від попереднього заняття, а також рефлексію щодо власного стилю виховання. Учасникам пропонувалося замислитися над питанням про те, який стиль виховання вони переважно використовують у взаємодії з дитиною та чим це зумовлено. Основна частина заняття поєднувала теоретичне інформування та практичну діяльність. У межах теоретичного блоку розглядалися основні стилі сімейного виховання, зокрема авторитарний, демократичний, попустливий та змішаний. Окремо наголошувалося на особливостях кожного стилю та їх впливі на формування поведінкових реакцій, емоційної стабільності та навчальних досягнень дитини. Практична частина була спрямована на самодіагностику та аналіз власного батьківського досвіду. Під час виконання вправи «Який я батько/мати?» учасники проходили умовне анкетування, що дозволяло їм визначити домінуючий стиль виховання у власній сім'ї. Це сприяло підвищенню рівня саморефлексії та усвідомленню можливих труднощів у взаємодії з дитиною. Додатково здійснювався аналіз кейсів, у межах якого розглядалися типові сімейні ситуації та їх наслідки залежно від застосованого стилю виховання. Особливу увагу приділено порівнянню ефективності різних підходів у вирішенні конфліктних ситуацій. У рольовій грі «Реальні сімейні сценарії» батьки моделювали поведінку в конфліктних ситуаціях, застосовуючи різні стилі взаємодії, що дозволяло на практиці побачити їхні наслідки та ефективність. У заключній частині заняття було здійснено узагальнення отриманих результатів, визначено сильні та слабкі сторони різних стилів виховання, а також надано рекомендації щодо формування більш гармонійного та гнучкого батьківського підходу. Завершення заняття включало отримання зворотного зв'язку за допомогою «зіркового рейтингу» та коротку релаксаційну вправу, спрямовану на зниження емоційного напруження і закріплення позитивного психологічного стану.

Таблиця 3.3

Заняття 3

Тема заняття	Ефективне спілкування батьків і дітей як основа довірливих відносин
Мета	Розвиток у батьків навичок ефективної комунікації з дітьми для формування довірливих стосунків і підтримки їхньої навчальної успішності
Тривалість	60–90 хвилин
Структура заняття	У вступній частині здійснювалася актуалізація попереднього досвіду учасників через обговорення особливостей їхнього щоденного спілкування з дітьми. Батькам пропонувалося замислитися над тим, яким чином вони зазвичай будують діалог із дитиною, чи виникають труднощі у взаєморозумінні та як вони їх вирішують. Також було окреслено мету та завдання заняття. Основна частина поєднувала теоретичне пояснення ключових принципів ефективного спілкування та практичне їх відпрацювання. У межах теоретичного блоку розглядалися такі складові комунікації, як активне слухання, використання «Я-повідомлень» та значення невербальних сигналів у взаємодії з дитиною. Окремо акцентувалася роль емоційної підтримки та довіри як базових умов гармонійних стосунків у сім'ї, а також аналізувалися типові комунікативні помилки батьків і їх наслідки для поведінки дитини. Практична частина заняття була спрямована на формування та закріплення навичок конструктивного спілкування. Під час виконання вправи «Активне слухання» батьки працювали у парах, де один учасник виступав у ролі того, хто говорить, а інший – у ролі слухача, який мав не лише уважно сприймати інформацію, але й відтворювати почуте, уточнюючи зміст і демонструючи розуміння емоційного стану співрозмовника. Це дозволяло учасникам усвідомити важливість уважності та емпатійного реагування у процесі спілкування з дитиною. Додатково виконувалася вправа «Я-повідомлення», у межах якої батьки навчалися формулювати власні емоції та потреби без звинувачення дитини, що сприяло зниженню рівня конфліктності у спілкуванні. Також здійснювався аналіз кейсів, у процесі якого розглядалися типові конфліктні ситуації у сім'ї та обговорювалися можливі конструктивні способи їх вирішення. У заключній частині заняття було узагальнено основні результати, визначено найбільш значущі навички ефективної комунікації та їх практичну цінність для сімейного виховання. Зворотний зв'язок здійснювався за допомогою «зіркового рейтингу», а завершення заняття включало коротку релаксаційну вправу, спрямовану на зниження емоційної напруги та підвищення концентрації уваги.

Таблиця 3.4

Заняття 4

Тема заняття	Формування позитивного емоційного клімату в родині
Мета	Розвиток у батьків умінь створювати позитивний емоційний клімат у сім'ї, що забезпечує підтримку, довіру та сприятливі умови для розвитку та навчальної успішності дитини
Тривалість	60–90 хвилин
Структура заняття	У вступній частині здійснювалося коротке повторення попередніх тем, що дозволяло актуалізувати знання батьків про роль сімейних відносин, стилів виховання та особливостей комунікації. Далі учасникам пропонувалося визначити власне розуміння емоційного комфорту в сім'ї через обговорення запитання про те, що саме вони вкладають у це поняття. Також було окреслено мету та очікувані результати заняття. Основна частина передбачала теоретичне обґрунтування поняття емоційного клімату в родині та його впливу на розвиток дитини. Підкреслювалося значення позитивного спілкування, емоційної підтримки та стабільності батьківського реагування як базових умов формування безпечного сімейного середовища. Окремо аналізувалися типові джерела виникнення негативного емоційного клімату, зокрема часті конфлікти, емоційна нестабільність дорослих та відсутність конструктивної взаємодії, а також розглядалися можливі шляхи їх подолання. Практична частина заняття була спрямована на розвиток емоційної усвідомленості та формування навичок позитивної взаємодії з дитиною. Під час виконання вправи «Емоційний щоденник» батьки навчалися фіксувати власні емоційні реакції упродовж дня, а також спостерігати за емоційними станами дитини в різних ситуаціях. Це сприяло розвитку рефлексії та кращому розумінню емоційної динаміки у сімейному спілкуванні. У вправі «Позитивні повідомлення» учасники опрацьовували формулювання підтримувальних фраз і висловлювань, які можуть сприяти формуванню у дитини відчуття прийняття, безпеки та впевненості. Окрему увагу приділено тому, як зміна вербальних формулювань впливає на емоційний стан дитини та якість взаємин у сім'ї. Також використовувалися рольові ігри, у межах яких моделювалися конфліктні ситуації та відпрацьовувалися конструктивні способи їх вирішення з орієнтацією на збереження позитивного емоційного контакту. У заключній частині заняття було здійснено узагальнення отриманих результатів, обговорено навички, які батьки планують застосовувати у повсякденному сімейному житті, а також проаналізовано ефективність виконаних вправ. Зворотний зв'язок здійснювався через оцінювання корисності заняття, після чого було проведено релаксаційну вправу, спрямовану на відновлення емоційної рівноваги та завершення роботи у позитивному психоемоційному стані.

Таблиця 3.5

Тема заняття	Підтримка навчальної мотивації дитини в сімейному середовищі
Мета	Розвиток у батьків навичок підтримки навчальної мотивації дитини та створення умов для її успішного навчання і самостійного розвитку
Тривалість	60–90 хвилин
Структура заняття	У вступному етапі здійснювалася актуалізація попереднього досвіду учасників через підсумок попередніх занять і коротке обговорення того, що саме, на думку батьків, найбільше мотивує їхніх дітей до навчання. Також було окреслено мету та завдання заняття, а також сформовано очікування щодо його результатів. Основна частина заняття передбачала поєднання теоретичного матеріалу та практичної роботи. У межах теоретичного блоку розглядалося поняття навчальної мотивації, її види — внутрішня та зовнішня, а також їх значення для формування стійкого інтересу до навчальної діяльності. Окремо акцентувалася увага на впливі сімейної підтримки, емоційного ставлення батьків та способів оцінювання досягнень дитини на її ставлення до навчання. Також розглядалися методи стимулювання пізнавальної активності без використання надмірного контролю, тиску чи критики. Практична частина заняття була спрямована на формування у батьків конкретних навичок підтримки навчальної мотивації. Під час виконання вправи «Мотиваційна карта» учасники визначали сильні сторони своєї дитини, а також обговорювали можливі шляхи їх розвитку у навчальній діяльності. Це сприяло переорієнтації уваги батьків із проблемних аспектів поведінки дитини на її ресурсні можливості та потенціал. У вправі «Заохочувальна стратегія» батьки формували конкретні способи підтримки навчальної активності дитини, зокрема через позитивне підкріплення, створення умов для самостійності та зниження рівня надмірного контролю. Окремо використовувалися рольові ігри, у межах яких моделювалися ситуації втрати навчальної мотивації дитиною та відпрацьовувалися конструктивні способи реагування з боку батьків, спрямовані на підтримку, а не тиск. У заключній частині заняття було здійснено узагальнення основних результатів, обговорено ефективні стратегії формування та підтримки навчальної мотивації, а також визначено ті підходи, які батьки планують використовувати у власній сімейній практиці. Зворотний зв'язок дозволив оцінити корисність заняття, після чого було проведено коротку релаксаційну вправу, спрямовану на підвищення емоційного комфорту та позитивного настрою учасників.

Проведення психологічного тренінгу для батьків було спрямоване на формування у них комплексного розуміння впливу сімейних відносин на розвиток та навчальну успішність дитини у школі. У ході роботи учасники отримали знання щодо особливостей психологічного розвитку дитини, основних стилів сімейного виховання та способів створення сприятливого емоційного клімату в родині.

У результаті тренінгу батьки змогли усвідомлено застосовувати ефективні методи спілкування з дітьми, підтримувати їхню навчальну мотивацію та сприяти досягненню успіхів у навчальній діяльності. Вони навчалися визначати власні стратегії взаємодії з дітьми, розпізнавати фактори, що підвищують або знижують мотивацію, а також коригувати власну поведінку залежно від ситуації.

Крім того, тренінг сприяв розвитку у батьків навичок конструктивного обговорення проблем, прийняття та емоційної підтримки дитини, що забезпечувало формування атмосфери довіри та взаємоповаги в сім'ї. Учасники опанували практичні інструменти підтримки особистісного розвитку дитини, навчалися сприяти самостійному вирішенню конфліктів та формуванню відповідального ставлення до навчання і поведінки.

Завдяки проведеному тренінгу спостерігалось підвищення рівня впевненості батьків у власних можливостях ефективно впливати на розвиток дітей, а також покращення емоційного клімату в сім'ї, що сприяло загальному психологічному благополуччю дитини та її навчальній успішності.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в результаті проведеного дослідження було розроблено та реалізовано психологічний тренінг для батьків, спрямований на підвищення ефективності сімейних відносин і підтримку навчальної успішності дітей. Тренінг забезпечив отримання теоретичних знань щодо розвитку дитини, стилів виховання та принципів ефективного спілкування, а також їх закріплення через практичні вправи та обговорення. Його впровадження сприяло формуванню позитивного емоційного клімату в родині, розвитку навичок підтримки навчальної мотивації дітей та створенню атмосфери довіри й взаємоповаги, що в цілому підвищило рівень їхньої успішності та психологічного благополуччя.

3.2. Розробка рекомендацій батькам щодо підвищення ефективності виховного впливу

Також доцільною є розробка практичних рекомендацій для батьків щодо підвищення ефективності виховного впливу. Впровадження таких рекомендацій допоможе батькам систематизувати власні підходи до виховання, підвищити усвідомленість своїх дій і сприяти гармонійному розвитку дитини. Рекомендації є наступними.

1. Регулярне спілкування з дитиною є основою довірливих стосунків між батьками та дітьми. Важливо щодня виділяти час для розмови, щоб дитина могла поділитися своїми думками, переживаннями та враженнями від навчання та життя загалом. Під час спілкування слід активно слухати дитину, демонструючи увагу, підтримку та розуміння її емоцій. Це допомагає дитині відчувати, що її почуття важливі, а її думка враховується у сімейних рішеннях.

Регулярне спілкування сприяє розвитку навичок самовираження та емоційної компетентності дитини. Участь формулювати власні думки, пояснювати свої емоції та слухати інших, дитина краще розуміє себе і людей навколо. Батьки можуть використовувати спілкування як спосіб навчати конструктивному вирішенню конфліктів, обговоренню проблем та спільному пошуку рішень у сім'ї.

2. Підтримка навчальної мотивації передбачає допомогу дитині у встановленні конкретних та досяжних цілей у навчанні. Батьки повинні заохочувати дитину до активного навчання, допомагаючи планувати завдання та оцінювати результати. Важливо хвалити дитину за досягнення та демонструвати позитивне ставлення до її зусиль, навіть якщо результат не є ідеальним. Таке підкріплення формує у дитини відчуття компетентності та стимулює подальше прагнення до навчання.

Додатково, підтримка мотивації передбачає створення умов для розвитку інтересу до навчання та досліджень. Наприклад, батьки можуть заохочувати дитину ставити запитання, пропонувати самостійні проекти або дослідження, а також разом обговорювати результати. Такий підхід не тільки підвищує успішність у школі, але й сприяє розвитку відповідальності та самостійності дитини у прийнятті рішень щодо свого навчального процесу.

3. Створення позитивного емоційного клімату в родині формує у дитини відчуття безпеки, підтримки та впевненості у собі. Батьки повинні демонструвати тепло, взаємоповагу, терпимість та підтримку, а також уникати конфліктів у присутності дитини. Таке середовище сприяє розвитку у дитини позитивної самооцінки, впевненості у власних силах та навичок конструктивної взаємодії з іншими людьми.

Також позитивний емоційний клімат допомагає дитині краще справлятися зі стресом та емоційними труднощами, формує соціальні та емоційні компетенції. Дитина вчиться виявляти повагу до інших, контролювати власні емоції та спокійно реагувати на невдачі. Батьки можуть активно демонструвати ці навички через власну поведінку, наочно показуючи, як будувати гармонійні та підтримуючі відносини у сім'ї та поза нею.

4. Встановлення чітких правил і меж допомагають дитині орієнтуватися у соціальних нормах та формують відчуття безпеки. Батьки повинні спільно з дитиною обговорити правила, пояснити їхню важливість і встановити відповідальність за їх дотримання. Це допомагає дитині зрозуміти межі допустимої поведінки, навчитися контролювати свої дії та враховувати наслідки своїх рішень.

Встановлення меж сприяє розвитку у дитини самоконтролю та дисципліни. Дотримання правил у сім'ї стає підґрунтям для формування відповідальної поведінки у школі та суспільстві. Важливо, щоб правила були постійними, зрозумілими та справедливими, а також щоб дитина брала участь у їх обговоренні та прийнятті, що підвищує її мотивацію дотримуватися домовленостей.

5. Активне залучення до дозвілля сприяє зміцненню взаєморозуміння та довіри між батьками і дитиною. Це можуть бути ігри, творчі завдання, спортивні активності або спільне відвідування культурних подій. Такі заходи допомагають дитині відчувати себе важливою та підтриманою, розвивають її комунікативні та соціальні навички, а також створюють позитивні емоційні спогади, пов'язані з сімейним середовищем.

Крім того, активне дозвілля допомагає батькам краще розуміти інтереси та потреби дитини, відстежувати її емоційний стан і особистісний розвиток. Спільні заняття дозволяють батькам демонструвати цінності, навички та поведінку, які вони хочуть передати дитині, і одночасно формують у дитини почуття спільності та відповідальності у сімейних взаєминах.

6. Моделювання позитивних стилів поведінки. Батьки є першими та найважливішими моделями для дитини, тому демонстрування конструктивних способів взаємодії та вирішення конфліктів є ключовим. Показуючи приклад уміння слухати інших, висловлювати свої думки і емоції спокійно, батьки формують у дитини зразки поведінки, які вона потім відтворює у взаємодії з однолітками та дорослими. Такий підхід допомагає дитині засвоїти правила конструктивної комунікації та управління емоціями без прямого примусу.

Моделювання позитивної поведінки включає демонстрацію способів ефективного вирішення проблем і конфліктів. Коли дитина бачить, як батьки знаходять компроміс, обговорюють суперечки та враховують думку інших, вона вчиться формувати власні навички емпатії, самоконтролю та адаптивної поведінки у різних соціальних ситуаціях. Це створює основу для гармонійних міжособистісних стосунків у сім'ї та школі.

7. Підтримка самостійності дитини. Заохочення дитини до самостійного прийняття рішень сприяє формуванню відповідальності та впевненості у власних силах. Батьки можуть дозволяти дитині обирати способи виконання навчальних завдань, самостійно планувати діяльність або пропонувати варіанти вирішення побутових питань. Важливо підтримувати дитину, навіть якщо вона робить помилки, пояснюючи, що вони є природною частиною навчання та розвитку.

Підтримка самостійності також розвиває критичне мислення та здатність аналізувати наслідки своїх дій. Коли дитина відчуває, що її рішення поважають і приймають, це сприяє зміцненню внутрішньої мотивації та самодисципліни. Такі навички важливі не лише для навчання, але й для успішної соціальної адаптації та розвитку життєвої компетентності.

8. Регулярна похвала та підкреслення успіхів. Фокусування на досягненнях дитини, а не лише на помилках, формує у неї відчуття власної цінності та впевненості у собі. Важливо не лише відзначати великі успіхи, але й підкреслювати маленькі кроки вперед, стимулюючи дитину до подальших зусиль. Похвала має бути щирою, конкретною та пов'язаною із реально виконаними діями, щоб дитина розуміла, за що її оцінюють.

Варто зазначити, що підвищення самооцінки, регулярна похвала мотивує дитину розвивати свої сильні сторони та активно долучатися до навчального процесу. Вона також формує позитивну емоційну атмосферу в родині, де успіхи дитини відзначаються, а труднощі обговорюються конструктивно, без критики, що сприяє розвитку стійкості та адаптивності у навчанні та соціальній взаємодії.

9. Розвиток емоційної грамотності. Допомога дитині у розпізнаванні та називанні власних емоцій сприяє її емоційному розвитку та здатності до саморегуляції. Батьки можуть обговорювати різні емоції, пояснювати їхні причини та наслідки, а також навчати дитину усвідомлювати свої реакції у конкретних ситуаціях. Це формує здатність контролювати емоції та приймати обдумані рішення у стресових або конфліктних ситуаціях.

Такоеж, розвиток емоційної грамотності включає навчання враховувати емоції інших людей. Коли дитина розуміє, як її поведінка впливає на оточуючих, вона вчиться співпереживати, враховувати почуття друзів і членів родини та будувати більш гармонійні стосунки. Це підвищує рівень соціальної компетентності та допомагає уникати конфліктів у сімейному та шкільному середовищі.

10. Консультації та підтримка спеціалістів. Звернення до фахівців у разі труднощів у навчанні або поведінці дитини є важливим елементом ефективного виховання. Психологи, педагоги або методисти можуть надати професійні поради щодо стратегій розвитку навичок, мотивації, поведінкових корекцій та емоційної підтримки, що підвищує ефективність виховного впливу батьків.

Додатково, консультації спеціалістів допомагають батькам уникати помилок у вихованні, зменшувати стрес та знаходити індивідуальні підходи до

потреб дитини. Це сприяє своєчасному виявленню труднощів, запобігає розвитку проблемної поведінки та покращує навчальні та соціальні результати дитини як у школі, так і вдома.

Підсумовуючи, варто зазначити, що надані поради охоплюють ключові аспекти взаємодії з дитиною: регулярне спілкування, підтримку навчальної мотивації, формування позитивного емоційного клімату, встановлення правил і меж, а також розвиток самостійності й емоційної грамотності. Впровадження цих рекомендацій сприятиме покращенню сімейних стосунків, підвищенню успішності дитини в навчанні та формуванню у неї впевненості в собі й соціальної компетентності, що є важливим чинником всебічного розвитку особистості.

У даному розділі було висвітлено психологічний тренінг для батьків, метою якого є підвищення компетентності у сфері виховання, формування довірливих стосунків із дітьми та розвиток навичок підтримки навчальної мотивації. Було окреслено структуру тренінгу, його тривалість, кількість занять, а також детально описано зміст кожного заняття, що дозволяє батькам ефективно впливати на особистісний і навчальний розвиток дитини.

У розділі також було розкрито практичну складову роботи з батьками через розробку рекомендацій щодо підвищення ефективності виховного впливу. Зокрема, наведено комплексні поради, які охоплюють аспекти регулярного спілкування, формування позитивного емоційного клімату, підтримки самостійності, моделювання конструктивних стилів поведінки та розвитку емоційної грамотності дитини. Ці рекомендації спрямовані на зміцнення сімейних стосунків, розвиток довіри та підтримку успішності дитини в навчанні, що підкреслює їхню практичну значущість.

Таким чином, розділ демонструє інтеграцію теоретичних знань і практичних підходів, що дозволяє батькам ефективно застосовувати отримані знання у повсякденному житті.

ВИСНОВКИ

Отже, навчання дітей у школі має низку специфічних особливостей, які визначають підхід до освітнього процесу та взаємодії з учнями. У цьому контексті важливе значення мають індивідуальні особливості розвитку дітей, рівень їхньої підготовки, мотивованість до навчання, а також психофізіологічні характеристики. Важливо враховувати, що кожен учень сприймає навчальний матеріал по-своєму, має різний темп засвоєння знань і схильність до певних видів діяльності. Крім того, соціальні фактори, такі як колектив однолітків, стиль викладання вчителя та навчальне середовище, безпосередньо впливають на ефективність навчання. Розуміння цих особливостей дозволяє педагогам і батькам створювати оптимальні умови для розвитку пізнавальних, комунікативних та творчих здібностей школярів, забезпечуючи їм підтримку і мотивацію для досягнення навчальних успіхів.

Сім'я відіграє ключову роль у формуванні особистості школяра, оскільки саме в сімейному середовищі дитина отримує перші соціальні та моральні орієнтири, формується її самооцінка, емоційна стабільність і поведінкові моделі. Виховний вплив батьків і близьких родичів визначає основи соціальної компетентності, уміння будувати міжособистісні стосунки та розв'язувати конфлікти. Крім того, сім'я формує навчальну мотивацію дитини, підтримує її пізнавальні інтереси та допомагає долати труднощі у навчанні. Позитивний емоційний клімат у родині, увага до потреб дитини та активне залучення батьків до освітнього процесу сприяють успішності школяра та його гармонійному розвитку як особистості.

Експериментальне дослідження виявило різноманіття стилів сімейного виховання серед батьків учнів. Найпоширенішим виявився ліберальний стиль, що свідчить про прагнення надавати дітям більше свободи та самостійності. Авторитетний і авторитарний стилі зустрічалися рідше, а індіферентний практично не відзначався, що демонструє активну участь більшості батьків у вихованні та формуванні моральних і поведінкових орієнтирів дітей. Одночасно

результати «Тесту-опитувальника задоволеності шлюбом» показали високий або скоріше високий рівень задоволеності сімейним життям у більшості батьків, що сприяє створенню позитивного емоційного клімату в родині.

Аналіз шкільної мотивації учнів за методикою Н. Лусканової показав, що приблизно половина дітей має високий рівень навчальної мотивації, а решта – середній або достатній. Порівняння цих даних із сімейними характеристиками підтвердило тісний взаємозв'язок між стилем виховання, задоволеністю шлюбом батьків та навчальною мотивацією дітей. Діти, що виховуються в стабільному та підтримуючому сімейному середовищі, демонструють активну участь у навчальному процесі та позитивне ставлення до школи, тоді як учні з менш стабільних сімей проявляють нижчу мотивацію та меншу зацікавленість у навчанні.

Розроблений психологічний тренінг для батьків був спрямований на підвищення ефективності сімейного впливу на успішність дітей у школі. У ньому окреслено ключові теми, такі як роль сімейних відносин у формуванні особистості дитини, стилі виховання, ефективне спілкування та підтримка навчальної мотивації. Програма тренінгу передбачає структуровану послідовність занять із поєднанням теоретичних пояснень і практичних вправ, що дозволяє батькам засвоювати знання та відпрацьовувати конкретні навички у взаємодії з дітьми.

Також було розроблено комплекс рекомендацій для батьків щодо підвищення ефективності їх виховного впливу. Рекомендації охоплюють питання регулярного спілкування з дитиною, підтримки навчальної мотивації, формування позитивного емоційного клімату, встановлення правил і меж, моделювання конструктивних стилів поведінки та залучення фахівців у разі потреби. Ці матеріали мають практичну цінність і можуть бути використані батьками для створення сприятливих умов розвитку дитини та підтримки її шкільної успішності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Психологія молодшого школяра (зрілого дитинства). URL: <https://studentam.net.ua/content/view/3153/97/> (дата звернення: 15.01.2026).
2. Литвин І. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2024. № 4(138). С. 346–356. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/6713/> (дата звернення: 15.01.2026).
3. Анатомо-фізіологічні особливості молодшого шкільного віку. URL: http://um.co.ua/10/10-5/10-58344.html#google_vignette (дата звернення: 15.01.2026).
4. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку: лекційний матеріал. URL: <https://lnk.ua/cIXPhgHlp> (дата звернення: 15.01.2026).
5. Строн О. В., Дем'яненко Ю. О. Особливості формування самооцінки молодшого школяра в навчальній діяльності. Актуальні проблеми розвитку територіальних громад. Чернігів: Чернігівський інститут ім. Героїв Крут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2019. С. 386–390. URL: https://chern.maup.com.ua/wp-content/doc/Zbirka_17_april_2019final.pdf#page=386 (дата звернення: 17.01.2026).
6. Ісмаїлова Н. Способи формування соціально-емоційного розвитку у дітей дошкільного віку. Науково-теоретичний альманах Грані, 2023. № 26(3). С. 176–181. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1904/1869> (дата звернення: 17.01.2026).
7. Попович О. В. Сутність процесу соціалізації. Науково-теоретичний альманах Грані, 2015. № 17(2). С. 6–10. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/418> (дата звернення: 17.01.2026).
8. Соціалізація особистості. URL: <http://nkkep.com/wp-content/uploads/2020/10/GRS11-GO-P12-GO.pdf> (дата звернення: 18.01.2026).
9. Шістко Л. О. Особистісні детермінанти соціально-психологічної адаптивності дітей шкільного віку в умовах війни. Габітус, 2022. № 43.

С. 95–102. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2022/43-2022/16.pdf> (дата звернення: 18.01.2026).

10. Пророк Н. В., Чекстере О. Ю., Гнатюк О. В. Особливості соціального розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах воєнного стану. Журнал сучасної психології, 2023. С. 53–62. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736777/> (дата звернення: 18.01.2026).

11. Андрусик О., Заболотній Д. Психологічні особливості адаптації учнів до навчання в школі. Психологічна допомога особистості у воєнний період: матеріали VIII Всеукр. психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів», 2025. С. 72–74. URL: <https://surl.li/uynnxi> (дата звернення: 18.01.2026).

12. Івахова О. М. Адаптація першокласників до навчання в школі: методичний посібник. Петрашівка, 2016. 98 с. URL: <https://surl.li/pjbvti> (дата звернення: 15.01.2026).

13. Федорчук О. І. Сім'я як чинник майбутньої успішної адаптації дитини до умов шкільного життя. Дошкільник: крок у шкільне життя»: навч.-метод. посібник / За наук. ред. Т. О. Піроженко. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. С. 110–131. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/735988/> (дата звернення: 20.01.2026).

14. Гнатюк О. Психологічні особливості організації навчання молодших школярів в умовах воєнного стану. Нова українська школа: психологічні проблеми: збірник тез наукових доповідей III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 2022. URL: <https://lnk.ua/wJgTxaeLo> (дата звернення: 20.01.2026).

15. Про затвердження Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти: Наказ МОЗ України від 25.09.2020. № 2205 URL: <https://lnk.ua/arJyqcqnO> (дата звернення: 20.01.2026).

16. Козігора М. А., Замелюк М. І., Оксенчук Т. В. Вплив сімейних відносин на особистість дитини. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки, 2020. № 191.

C. 256–258. URL: <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/download/720/656> (дата звернення: 20.01.2026).

17. Ушакова І. Психології сім'ї: конспект лекцій. Х.: НУЦЗУ, 2019. 90 с. URL: <https://surl.li/knjpon> (дата звернення: 20.01.2026).

18. Доманіна О. Сімейні відносини. URL: <https://psychology.space/psypedia-post/simejni-vidnosyny-2/> (дата звернення: 20.01.2026).

19. Шахно В. П. Вплив дитячо-батьківських стосунків на розвиток дитини: кваліфікаційна робота: 053 «Психологія». Київ, 2024. 78 с. URL: <https://etnuir.tnu.edu.ua/handle/123456789/407> (дата звернення: 20.01.2026).

20. Приходченко П. А. Роль деструктивних сімейних стосунків у формуванні особистості дитини. Практична психологія у сучасному вимірі: XIV Міжнародна науково-практична конференція науковців та студентів: тези доповідей. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2022. С. 237–238. URL: <https://lnk.ua/GTAsYerIM> (дата звернення: 20.01.2026).

21. Міщук Д. В. Виховна роль сім'ї у становленні особистості дитини молодшого шкільного віку. Збірник студентських наукових праць «Освітній альманах», 2021. С. 144–147. URL: <https://lnk.ua/GwWbdLr4s> (дата звернення: 20.01.2026).

22. Сухомлинський В. Сто порад учителю. URL: <https://surl.cc/lyuomt> (дата звернення: 20.01.2026).

23. Саприкіна Т. Г. Батьківська педагогіка В. О. Сухомлинського. Педагогічні вектори: В. О. Сухомлинський та сучасність: матеріали регіональної наук.-практич. конф., 2018. С. 260–263. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3161> (дата звернення: 20.01.2026).

24. Яковенко Д. І. Психологічні особливості стилів виховання у сім'ї та їх вплив на подальший розвиток дитини: кваліфікаційна робота: 053 «Психологія». Миколаїв, 2022. 83 с. URL: <https://surl.lu/qwgmwxw> (дата звернення: 20.01.2026).

25. Лисенкова І. П., Земляна Ю. А., Мещерякова Ю. О. Вплив стилів сімейного виховання на розвиток агресії підлітків. Ольвійський форум–2024:

стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі, 2024. С. 43–47. URL: <https://surl.lt/jpfqmf> (дата звернення: 20.01.2026).

26. Бубній С. М. Етапи організування експериментального дослідження: специфіка та рекомендації. Академічні візії, 2025. № 39. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1627> (дата звернення: 11.03.2026).

27. Основні етапи проведення експериментального дослідження. URL: <https://lnk.ua/a09BIcSsm> (дата звернення: 11.03.2026).

28. Мельник О. І. Організація і методика проведення наукових досліджень. Миколаїв, 217. 65 с. URL: <https://lnk.ua/Guab4FUhX> (дата звернення: 11.03.2026).

29. Гуторов О. І. Методологія та організація наукових досліджень: посібник. Х.: ХНАУ, 2017. 57 с. URL: <https://lnk.ua/gjXlz75Hr> (дата звернення: 11.03.2026).

30. Галян О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навч.-метод. видання. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 26 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20238/1/Metodolohiia.pdf> (дата звернення: 11.03.2026).

31. Карпенко Н. В., Педченко Н. С., Іваннікова М. М., Бірта Г. О., Стрілець В. Ю. Емпіричні методи наукового дослідження—теорія і практичний досвід. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки», 2024. № 4(114). С. 108–113. URL: <http://puet.poltava.ua/index.php/economics/article/view/296> (дата звернення: 11.03.2026).

32. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/vajinskii-posibnyk.pdf> (дата звернення: 11.03.2026).

33. Балановський Я. М. Соціологія: організація емпіричного дослідження: навч. посібн. Умань: Візаві, 2019. 471 с. URL: <https://lnk.ua/NJpGSR90Y> (дата звернення: 11.03.2026).

34. Котикова О. І. Методологія соціальних емпіричних досліджень: методичні рекомендації. Миколаїв, 2020. 73 с. URL: <https://lnk.ua/2EiHAnUOW> (дата звернення: 11.03.2026).

35. Загурська І. С., Дем'янчук Ю. Ю. До проблеми планування та організації експериментальних досліджень у психології. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки, 2023. № 15. С. 35–42. URL: https://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/15_2023/5.pdf (дата звернення: 11.03.2026).

36. Особливості психодіагностування дітей молодшого шкільного віку (на етапі зрілого дитинства). URL: <https://lnk.ua/gr7x9Ohu2> (дата звернення: 17.03.2026).

37. Особливості застосування психодіагностичних методів стосовно дорослих людей. URL: https://pidru4niki.com/15660721/psihologiya/osoblivosti_zastosuvannya_psihodiagnostichnih_metodiv_stosovno_doroslih_lyudey#905 (дата звернення: 17.03.2026).

38. Гарець Н. О. Психодіагностика: навч. посіб. Дніпро: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2025. 144 с. URL: <https://lnk.ua/qvJgBHIYI> (дата звернення: 17.03.2026).

39. Методика «Стратегії сімейного виховання» (автор С. Степанова в модифікації І. Махоніної). URL: <https://lnk.ua/YxUWulb5A> (дата звернення: 17.03.2026).

40. Особливості демократичного стилю виховання. URL: <https://childdevelop.com.ua/articles/upbring/5723/> (дата звернення: 17.03.2026).

41. Демократичний та авторитарний стилі виховання: вплив на розвиток дітей. URL: <https://lnk.ua/sQiTvzV2V> (дата звернення: 17.03.2026).

42. Крижанівська Т. А. Поради батькам «ліберальний стиль виховання». URL: <https://vseosvita.ua/library/poradi-batkam-liberalnij-stil-vihovanna-279846.html> (дата звернення: 17.03.2026).

43. Наслідки різних стилів виховання дітей. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/5984-naslidki-riznih-stiliv-vihovannya-ditey/> (дата звернення: 17.03.2026).

44. Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко). URL: https://stud.com.ua/17610/psihologiya/test_opituvalnik_zadovolenosti_shlyubom#google_vignette (дата звернення: 17.03.2026).

45. Оцінка шкільної мотивації (Н. Лусканова). URL: <https://testoteka.info/uk/test/school/luskanova-sm> (дата звернення: 17.03.2026).

46. Данчук Ю. П. Теоретико-методологічні засади психологічного тренінгу. Секція історичних наук, 2022. С. 204–205. URL: <https://surl.li/ljbueb> (дата звернення: 01.04.2026).

47. Карпенко Є. Основи психотренінгу: навч. посібник. Дрогобич, 2015. 78 с. URL: <https://lnk.ua/5uMePOkVP> (дата звернення: 01.04.2026).

48. Бешок Т. В. Основи психологічного тренінгу. URL: https://kogpa.edu.ua/images/main_dir/add_disciples_prof/bak/po/osn_psych_tern.pdf

49. Зливков В. Л., Лукомська С. О. Теорія та практика психологічних тренінгів. К.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2019. 209 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721625/1/Zlyvkov_Lukomska.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

50. Структура тренінгового заняття. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/19/68#6> (дата звернення: 01.04.2026).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Методика «Стратегії сімейного виховання»

(автор С. Степанова в модифікації І. Махоніної)

Інструкція: за допомогою цього тесту спробуйте оцінити власну стратегію сімейного виховання. З чотирьох варіантів відповіді виберіть найкращий для Вас.

1. Чим, на Вашу думку, більшою мірою визначається характер людини – спадковістю чи вихованням?

- А. Переважно вихованням.
- Б. Поєднанням вроджених задатків та умов середовища.
- В. Головним чином уродженими задатками.
- Г. Ні тим, ні іншим, а життєвим досвідом.

2. Як Ви ставитеся до думки, що діти виховують своїх батьків?

- А. Це гра слів, софізм, що має мало відношення до дійсності.
- Б. Абсолютно з цим згоден.
- В. Готовий з цим погодитися за умови, що не можна забувати і про традиційну роль батьків як вихователів своїх дітей.
- Г. Важко відповісти, не замислювався про це.

3. Яка з цитат про виховання для Вас видається найбільш вдалою?

- А. Якщо вам більше нічого сказати дитині, скажіть їй, щоб вона пішла вмитися (Едгар Хоу)
- Б. Мета виховання – навчити дітей обходитися без нас (Ернст Легуве)
- В. Дітям потрібні не повчання, а приклади (Жозеф Жубер)
- Г. Навчи сина послуху, тоді зможеш навчити і всьому іншому (Томас Фуллер)

4. Чи вважаєте Ви, що батьки повинні просвітлювати дітей у питаннях статі?

- А. Мене ніхто цьому не вчив, і їх саме життя навчить.
- Б. Вважаю, що батькам слід у доступній формі задовольняти інтерес, що виникає у дітей, до цих питань.
- В. Коли діти досить подорослішають, необхідно буде завести розмову і про це. А у шкільному віці головне – подбати про те, щоб убезпечити їх від проявів аморальності.
- Г. Звичайно, насамперед, це повинні зробити батьки.

5. Чи слід батькам давати дитині гроші на кишенькові витрати?

- А. Якщо попросить, можна й дати.

Б. Найкраще регулярно видавати певну суму на конкретні цілі та контролювати витрати.

В. Доцільно видавати деяку суму на певний термін (на тиждень, на місяць), щоб дитина сама вчилася планувати свої витрати.

Г. Коли є можливість, можна іноді дати якусь суму.

6. Як Ви вчините, якщо дізнаєтеся, що вашу дитину образив одноліток?

А. Засмучуся, постараюся втішити дитину.

Б. Вирушу з'ясувати стосунки з батьками кривдника.

В. Діти самі краще розберуться у своїх відносинах, тим більше, що їхні образи недовгі.

Г. Пораджу дитині, як їй краще поводитися в таких ситуаціях.

7. Як Ви поставитеся до лихослів'я дитини?

А. Постараюся довести до його розуміння, що в нашій сім'ї та й взагалі серед порядних людей це не прийнято.

Б. Неправду треба припиняти в зародку! Покарання тут необхідне, як від спілкування з невихованими однолітками дитини надалі треба захистити.

В. Подумаєш! Усі ми знаємо ці слова. Не треба надавати цьому значення, поки це не виходить за розумні межі.

Г. Дитина має право висловлювати свої почуття, навіть у той спосіб, який нам не до душі.

8. Як Ви відреагуєте, якщо дізнаєтеся, що дитина вам збрехала?

А. Постараюся вивести його на чисту воду і присоромити.

Б. Якщо привід не надто серйозний, не надаватиму значення.

В. Засмучусь

Г. Спробую розібратися, що його спонукало збрехати.

9. Чи вважаєте Ви, що подасте дитині гідний приклад?

А. Безперечно.

Б. Намагаюся.

В. Сподіваюся.

Г. Не знаю.

10. Чи вважаєте Ви доцільним відвідувати психолога в разі виникнення проблем у дитячо-батьківських взаємостосунках?

А. Так

Б. Іноді

В. Сумніваюся

Г. Треба вміти самотійно долати кризи і труднощі.

Обробка та інтерпретація результатів

Стиль поведінки	Номери питань									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
авторитетний	Б	В	В	Г	В	Г	А	Б	Г	Б
авторитарний	А	А	Г	В	Б	Б	Б	А	А	А
ліберальний	В	Б	Б	Б	А	А	Г	В	В	В
індиферентний	Г	Г	А	А	Г	В	В	Г	Б	Г

Позначте у таблиці вибрані Вами варіанти відповідей та визначте їх відповідність одному з типів батьківської поведінки. Чим більше перевага однієї з типів відповідей, тим більше виражений у вашій сім'ї певний стиль виховання. Якщо серед ваших відповідей не переважає якась одна категорія, то йдеться, ймовірно, про суперечливий стиль виховання, коли відсутні чіткі принципи, і поведінка батьків диктується миттєвим настроєм. Постарайтеся зрозуміти, якою ж Ви все-таки хочете бачити свою дитину, а також саму себе у ролі батька-матері.

ДОДАТОК Б

Тест-опитувальник задоволеності шлюбом

(В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко)

Тест-запитальник запропонований для експрес-діагностики ступеня задоволеності-незадоволеності шлюбом, а також ступеня узгодженості-неузгодженості задоволеності шлюбом у конкретній подружній парі. Запитальник можна застосовувати індивідуально в консультативній практиці та масово для виявлення задоволеності шлюбом в тій чи іншій соціальній групі.

Інструкція досліджуваному: «Уважно читайте кожне твердження і обирайте один із трьох варіантів відповідей. Намагайтесь уникати відповіді «важко сказати», «затрудняюсь відповісти» тощо».

Текст запитальника

1. Коли люди живуть так близько, як це відбувається в сімейному житті, вони неминуче втрачають взаєморозуміння і гостроту сприймання іншої людини:

- а) правильно
- б) неправильно
- в) не впевнений

2. Ваші сімейні відносини дають вам:

- а) швидше занепокоєння і страждання
- б) тяжко відповісти
- в) швидше радість і задоволення

3. Рідні і друзі оцінюють Ваш шлюб:

- а) як щасливий
- б) щось середнє
- в) як нещасливий

4. Якщо б Ви могли, то:

- а) багато чого змінили в характері дружини (чоловіка)
- б) важко сказати
- в) ви не стали б нічого змінювати

5. Одна із проблем сучасного шлюбу в тому, що все «приїдається», в тому числі і сексуальні відносини:

- а) правильно
- б) важко сказати
- в) неправильно

6. Коли Ви порівнюєте своє життя з сімейним життям Ваших друзів і знайомих, то Вам здається:

- а) що Ви нещасніший від інших
- б) важко сказати
- в) що Ви щасливіший за інших

7. Життя без сім'ї, близької людини – дуже дорога ціна за повну самотність:

- а) правильно
- б) важко сказати
- в) неправильно

8. Ви вважаєте, що без Вас життя Вашої дружини (чоловіка) було б неповноцінним:

- а) так, вважаю
- б) важко сказати
- в) ні, не вважаю

9. У більшості людей якоюсь мірою не справджуються сподівання відносно шлюбу:

- а) правильно
- б) важко сказати
- в) неправильно

10. Тільки більшість різних обставин заважають подумати Вам про розлучення:

- а) правильно
- б) не можу сказати
- в) неправильно

11. Якщо б повернувся час, коли Ви вступали в шлюб, то Вашим чоловіком (жінкою) міг би стати:

- а) хто завгодно, тільки не теперішній чоловік (жінка)
- б) важко сказати
- в) можливо, саме теперішній чоловік (жінка)

12. Ви гордитесь, що саме така людина, як Ваш чоловік (жінка) поруч з Вами:

- а) правильно
- б) важко сказати
- в) неправильно

13. На жаль, недоліки Вашого чоловіка (жінки) часто переважають його достоїнства:

- а) правильно
- б) важко сказати
- в) неправильно

14. Основна перешкода для щасливого сімейного життя полягає у:

- а) швидше всього в характері Вашого чоловіка (жінки)
- б) важко сказати
- в) швидше у Вас самих

15. Почуття, з якими ви вступали в шлюб:

- а) посилились
- б) важко сказати
- в) ослабли

16. Шлюб притуплює творчі можливості людини:

- а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

17. Можна сказати, що Ваш чоловік (дружина) має такі достоїнства, які компенсують його недоліки:

а) згоден

б) щось середнє

в) ні, не згоден

18. На жаль, у Вашому шлюбі не все благополучно з емоційною підтримкою один одного:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

19. Вам здається, що Ваш чоловік (дружина) часто робить дурниці, говорить невпопад, недоречно жартує:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

20. Життя в сім'ї, як Вам здається, не залежить від Вашої волі:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

21. Ваші сімейні відносини не внесли в життя того порядку і організованості, яких Ви чекали:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

22. Неправі ті, хто вважає, що саме в сім'ях людина менше всього може розраховувати на повагу:

а) згоден

б) важко сказати

в) незгоден

23. Як правило, присутність Вашого чоловіка (жінки) дає Вам радість:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

24. Чесно кажучи, у Вашому сімейному житті нема й не було жодного світлого моменту:

а) правильно

б) важко сказати

в) неправильно

Ключ

1в, 2в, 3а, 4в, 5в, 6в, 7а, 8а, 9в, 10в, 11в, 12а, 13в, 14в, 15а, 16в, 17а, 18в, 19в, 20в, 21в, 22а, 23а, 24в.

Порядок підрахунку. Якщо обраний досліджуваним варіант відповіді (а, б чи в) збігається з наведеними в ключі, то нараховується 2 бали; якщо проміжний (б) – то 1 бал; за відповідь, що не збігається з наведеними, – 0 балів.

Далі підраховується сумарний бал з усіх відповідей. Можливий діапазон тестового балу – від 0 до 48 балів. Високий бал свідчить про задоволеність шлюбом.

Вся вісь сумарних балів тесту розбивається на 7 категорій:

0–16 балів – абсолютно неблагополучна

17–22 балів – неблагополучна

23–26 балів – скоріше неблагополучна

27–28 балів – перехідні

29–32 балів – скоріше благополучні

33–38 балів – благополучні

39–48 балів – абсолютно благополучні

ДОДАТОК В

Оцінка шкільної мотивації (Н. Лусканова)

1. Тобі подобається в школі?
 - а) Так;
 - б) не дуже;
 - в) ні.
2. Уранці ти завжди з радістю йдеш до школи чи тобі часто хочеться залишитися вдома?
 - а) Іду з радістю;
 - б) буває по-різному;
 - в) частіше хочеться залишитися вдома.
3. Якби вчитель сказав, що завтра до школи не обов'язково приходити всім учням, ти б пішов до школи чи залишився б вдома?
 - а) Пішов би до школи;
 - б) не знаю;
 - в) залишився б удома.
4. Тобі подобається, коли відмінюють уроки?
 - а) Не подобається;
 - б) буває по-різному;
 - в) подобається.
5. Ти хотів би, щоб тобі не задавали ніяких домашніх завдань?
 - а) Не хотів би;
 - б) не знаю;
 - в) хотів би.
6. Ти хотів би, щоб у школі залишилися лише перерви?
 - а) Ні;
 - б) не знаю;
 - в) хотів би.
7. Ти часто розповідаєш про школу своїм батькам і друзям?
 - а) Часто;
 - б) рідко;
 - в) не розповідаю.

8. Ти хотів би, щоб у тебе був інший, менш суворий учитель?

а) Мені подобається наш учитель;

б) точно не знаю;

в) хотів би.

9. У тебе в класі багато друзів?

а) Багато;

б) мало;

в) немає друзів.

10. Тобі подобаються твої однокласники?

а) Подобаються;

б) не дуже;

в) не подобаються.

Опрацювання результатів

За кожен варіант «а» — 3 бали, варіант «б» — 1 бал, варіант «в» — 0 балів.

25–30 балів — сформоване ставлення до себе як до школяра, висока навчальна активність.

20–24 бала — ставлення до себе як до школяра практично сформоване.

15–19 балів — позитивне ставлення до школи, але школа більше приваблює поза навчальними сторонами.

10–14 балів — ставлення до себе як до школяра не сформоване.

Менше 10 балів — негативне ставлення до школи.